

DE BODHISATTWA'S VAN DEN MENDUT

(met een plaat)

DOOR

DR. N. J. KROM.

Aangaande den specialen vorm van Mahāyānistisch Buddhisme, welke op Java de heerschende geweest is, weten wij slechts weinig. Onder de oud-Javaansche geschriften zijn maar enkele bepaaldelijk Buddhistisch en dan nog van een Buddhisme, dat sterk met Ćiwaïtische bestanddeelen vermengd is: geen wonder, want wat we aan zulke geschriften over hebben stamt alles uit de latere, de Oost-Javaansche periode, toen het bekende syncretisme zijn hoogtepunt had bereikt. Zelfs een werk als de Sang hyang Kamahāyānikan, dat toch een Buddhistisch systeem wil ontvouwen en daarbij van een origineelen Sanskrit-tekst gebruik maakt¹, is in zijn commentaar al heel weinig orthodox en moet in menig opzicht beschouwd worden als een compromis.

Nu mogen zulke geschriften nog zoo gewichtig zijn als bron voor onze kennis van de wijze, waarop het Javaansche Buddhisme in den loop der eeuwen verworven is, zij kunnen toch eerst op hun juiste waarde geschat worden, wanneer wij als punt van uitgang den oorspronkelijken, onvervalschten, vorm hebben kunnen vaststellen, de Mahāyānistische leer, welke de Hindu-kolonisten uit het moederland meebrachten. Om die te leeren kennen moeten wij ons uit den aard der zaak niet naar Oost-Java maar tot de vroegere, Midden-Javaansche, periode richten. Litteratuurvoortbrengselen staan ons bij dat onderzoek niet ten dienste en onze eenige bron² is gelegen in de monumenten. Op zichzelf is dat nog zoo kwaad niet, want het is in elk geval een bron, waarvan de authenticiteit verzekerd is, en die niet te lijden heeft gehad van afschrijvers en interpolatoren.

¹ Uitgegeven door J. Kats in 1910, en besproken door Speyer, Ein altjava-nischer mahāyānistischer Katechismus, Zeitschr. Deutsch. Morgenl. Gesellsch. 67 (1913) p. 347—362.

² De door den Chineeschen pelgrim I-tsing verschaftte gegevens (vert. van Takakusu, 1896), zijn onzes inziens voor wat Java betreft minder bruikbaar dan gewoonlijk gemeend wordt. Het is hier echter niet de plaats daarop in te gaan.

Bovenaan staat onder die monumenten natuurlijk de Barabudur. In de elf reliefreeksen, die dat heiligdom omgeven, worden geheele teksten geïllustreerd, natuurlijk teksten, die den ontwerper van den stūpa bijzonder heilig waren. Voorzoover die teksten herkend zijn, is dat geschied aan de hand van Sanskrit-origineelen, niet van oud-Javaansche navolgingen; en het is dan ook zeer de vraag of van die teksten wel ooit oud-Javaansche vertalingen of bewerkingen bestaan hebben. Daarop dient in het bijzonder de aandacht te vallen, omdat er een aanwijzing in gelegen is, dat naar alle waarschijnlijkheid de Sanskrit-teksten zelve aan de reliefs ten grondslag liggen en wij dus hier, zoo ergens, het uit Voor-Indië ingevoerde Buddhisme voor ons hebben en geen Javaansche adaptatie. Intusschen moet men niet meenen, dat het samenstel der Barabudur-teksten een volledig beeld geeft van de heilige schriften der secte, welke den stūpa stichtte; het is zeer aannemelijk, dat bij de keuze van wat afgebeeld zou worden de practische uitvoerbaarheid van het in beeld brengen der in aanmerking komende teksten den doorslag heeft gegeven en wellicht hoogheilige geschriften om hun zuiver bespiegeld karakter achterwege gelaten zijn.

Behalve een aantal, helaas nog slechts ten deele teruggevonden, teksten levert de Barabudur als bijdrage tot onze kennis van het oudste Javaansche Mahāyāna nog het opmerkelijke feit, dat daarin ook het systeem der Dhyāni-Buddha's was opgenomen, in ongeveer denzelfden vorm, als in Nepal voorkwam. Wat echter op dit heiligdom niet duidelijk uitkomt en er noode gemist wordt, is, welk systeem van Bodhisattwa's er is gevolgd. Wel ziet men in verschillende teksten een bepaalden Bodhisattwa de hoofdrol spelen en komen ook, op de vierde gaanderij, tafereelen voor, waar een aantal Bodhisattwa's tezamen voorgesteld zijn, maar een helder inzicht welk samenstel van bepaaldelijk als zoodanig gekenmerkte Bodhisattwa's door de ontwerpers van den stūpa werd vereerd, verkrijgt men niet. Gezien de voorname plaats, welke deze wezens bij alle Mahāyānistische secten zonder onderscheid innamen, is men geneigd meer te verwachten.

Aan die verwachting nu wordt beantwoord door dat andere monument, hetwelk, in de nabijheid van den Barabudur gelegen en van ongeveer gelijken ouderdom, in zekeren zin den stūpa aanvult, namelijk den Mēndut. Deze tempel bevat, wat Barabudur mist, als middelpunt van vereering een kolossaal en voor ieder

zichtbaar beeld van den Verlosser, aan wiens voeten ieder geloovige zijn hulde kon nederleggen; wij vinden voorts den op Barabudur weinig op den voorgrond tredenden Awalokiteçwara zeer in het oog vallend voorgesteld, gelijk dat den beschermer der tegenwoordige wereldorde toekomt; en ten slotte zien wij, om het monument heen geschaard, acht hooge en groote Bodhisattwa-figuren.

Het is vooral met dit laatste achttal, dat wij ons willen bezighouden. Intusschen heeft het zijn nut ook het overige beeldwerk van den Mēndut in het kort te bespreken, dat wil dan zeggen voor zoover het voor ons doel van belang is. De decoratieve paneelen van het soubasement, de jātika-tafereelen op de trapvleugels, en de dierfabels aan den voet van het eigenlijke tempellichaam gaan wij met stilzwijgen voorbij. Reeds uit de plaatsing blijkt, dat het erop voorgestelde van mindere orde is in vergelijking tot wat in het toegangsportaal, in de tempelkamer en om den teerling gevonden wordt.

In het portaal behoeven wij ons trouwens ook niet lang op te houden. Men passeert eerst een zich aan beide zijden van den gang bevindend inspringend paneel met een wenschboom en komt vervolgens bij twee tafereelen boven elkander, eveneens aan beide kanten van den doorgang symmetrisch aangebracht. Het bovenste tafereel bevat een aantal in de wolken zwevende hemelingen (en, bij één der twee voorstellingen, een nāga); in het onderste heeft ter eener zijde reeds Ijzerman den rijkdomsgod Kuwera met zijn gevolg herkend ¹. Later is diezelfde identificatie uitvoerig in het licht gesteld door Vogel ², welke tevens heeft betoogd, dat de hoofdpersoon van het paneel aan den anderen kant Hāriti voorstelt, eertijds een kinderziekten verwekkende daemon, na haar bekeering door den Buddha echter een vruchtbaarheidsgodin. Voor zoover wij weten, heeft deze identificatie de algemeene instemming gevonden. ³

¹ Beschrijving der oudheden nabij de grens der residentie's Soerakarta en Djogdjakarta (1891) p. 92.

² Le Kuwera du Candi Mēndut, Bull. Ec. franç. d'Extr. Or. 4 (1904) p. 727—730.

³ Tegen de opvatting in het algemeen van Kuwera als gemaal van Hāriti heeft Foucher bezwaar gemaakt in de Revue Archéologique, 1912, p. 343; van den Mēndut wordt daar intusschen niet gesproken. V.g.l. denzelfde in Mém. concern. l'Asie Or. I (1913) p. 128. De namen kunnen ons trouwens vrijwel onverschillig laten; hoofdzaak is, dat in het portaal van den Mēndut de rijkdomsgod en zijn vrouwelijke wederpartij zijn voorgesteld, onder welke benaming dan ook.

Evenmin wordt er aan getwijfeld, dat het groote zittende Buddha-beeld, dat de voornaamste plaats in het adyton inneemt, de historische Buddha Çākyamuni is. Dat hij predikende gedacht is, blijkt uit de dharmacakra-mudrā zijner handen, en dat bepaaldelijk de eerste predikatie, in het hertenpark van Benares, bedoeld is, wordt duidelijk door het tusschen twee liggende hertjes geplaatste wetsrad, dat onder tegen de verhooging is aangebracht, op welke des Buddha's troonzetel staat.

Aan iedere zijde van Çākyamuni zit op een afzonderlijken troon een Bodhisattwa, beiden in gewoon menschelijke, twee-armige gedaante. Hoewel hun handen ledig zijn en geen attributen voeren, is het niet twijfelachtig, wie met den Bodhisattwa aan des Meesters rechterzijde bedoeld is; het Amitābha-beeldje vóór in den uit tressen opgemaakten hoofdtooi stempelt hem tot Awalokiteçwara.

De moeielijkheid begint met de tweede Bodhisattwa-figuur, tegenover hem aan den linkerkant van Çākyamuni gezeten. In kleinigheden van zijn ornaat wijkt hij af van zijn pendant; zoo is zijn hoofdtooi de gewone, rijk met juweelen versierde, en draagt hij over den linkerschouder een snoervormigen upawīta, waar Awalokiteçwara met een breeden platten band is voorzien. Een kenmerkend attribuut mist hij echter al evenzeer.

Deze omstandigheid laat natuurlijk ruimte voor verschillende gissingen, welke Bodhisattwa hier bedoeld is. Men heeft vooreerst Maitreya genoemd, niet omdat de figuur in kwestie eenige speciaal Maitreya toekomstige eigenaardigheid vertoont, maar omdat men Maitreya elders, zij het dan ook niet op Java, naast den Buddha aantrof en deze Bodhisattwa in elk geval tot de op het eiland vereerde behoorde en hem als toekomstigen Buddha wel een eereplaats kon worden toegedacht. Foucher noemde Mañjuçrī, op grond van de gebruikelijke voorstellingswijze in Voor-Indië, waar gewoonlijk Awalokiteçwara en Mañjuçrī als gezellen van den Buddha fungeeren; de beeldhouwer heeft, zoo redeneert hij, door de gewone attributen weg te laten klaarblijkelijk het bloote feit zijner aanwezigheid aan des Buddha's zijde voldoende herkenningmiddel geacht¹. Een derde mogelijkheid, die van Wajrapāṇi, is voorzoover ons bekend nooit geopperd; toch zou deze zeer voor de hand liggen, daar niet slechts de Sang hyang

¹ Notes d'archéologie bouddhique, Bull. Ec. franç. d'Extr. Or. 9 (1909) p. 46.

Kamahāyānikan speciaal Lokeṣwara (= Awalokiteṣwara) en Bajrapāṇi aan weerszijden van den Buddha plaatst ¹, maar ook op de vierde gaanderij van Barabudur herhaaldelijk een Buddha tusschen die beide Bodhisattwa's, aan hun gewone attributen herkenbaar, voorkomt.

Onzes inziens heeft Foucher hier het juiste gezien, hoewel wij voor diens redeneering, dat de enkele aanwezigheid al voldoende herkenningsmiddel geacht kon worden, weinig voelen. Immers datzelfde zou toch ook voor Awalokiteṣwara gelden, en daar heeft de beeldhouwer dan toch niet nagelaten door het Amitābha-beeldje zijn bedoeling te verduidelijken; bovendien blijkt uit de reeds genoemde Barabudur-reliefs, dat het op Java allerminst vanzelf spreekt, dat de met Awalokiteṣwara den Buddha vergezellende Bodhisattwa juist Mañjuçrī en geen ander is. Om andere redenen echter gelooven wij, dat toch wel degelijk *in dit geval* Mañjuçrī bedoeld is. Dat het om te beginnen niet Maitreya is, meenen wij te mogen aannemen, omdat deze Bodhisattwa overal elders op Java — ook op den buitenwand van dezen zelfden Mēndut — gekarakteriseerd wordt door een kleinen stūpa in den hoofdtooi, en er voor den beeldhouwer niet de minste reden was om, als hij dan al in de handen zijner beide Bodhisattwa's geen attributen wilde geven, het kenmerkend onderscheidingsteeken van Maitreya niet in den hoofdtooi te plaatsen, op dezelfde wijze als hij dat bij diens pendant Awalokiteṣwara heeft gedaan. Het ontbreken van het stūpa'tje, waar Awalokiteṣwara wel zijn Amitābha-beeldje heeft, bewijst onzes inziens, dat deze Bodhisattwa niet Maitreya is. Voorts lijkt het zeer onwaarschijnlijk, dat Wajrapāṇi zou zijn bedoeld, daar deze figuur niet wel denkbaar is zonder zijn wajra, aan welke hij niet slechts zijn naam, maar welbeschouwd zijn reden van bestaan ontleent.

We behoeven echter niet den naam van Mañjuçrī aan dezen Bodhisattwa te geven, uitsluitend omdat de beide andere bovengenoemde Bodhisattwa's niet in aamerking kunnen komen en omdat in het Voor-Indisch Buddhisme Mañjuçrī de meest gewone begeleider van den Buddha is. Naar het ons voorkomt, heeft de beeldhouwer wel degelijk zorg gedragen om zijn bedoeling op onmiskenbare wijze duidelijk te maken. Tegen den aureool, die

¹ fol. 53 a. V.g.l. Juynebolle in Bijdr. Kon. Inst. 7:6 (1907) p. 59.

achter het hoofd is aangebracht, zien wij namelijk aan beide zijden van den nek de punten van een maansikkel. Dit sikkelvormig, in den nek gedragen siëraad is niet uitsluitend eigen aan Mañjuçrī; het komt ook elders voor, en wel in het bijzonder bij jeugdige personen van aanzienlijken stand ¹. Onder de Bodhisattwa's echter is Mañjuçrī de eenige, die het voert; niet dat hij het altijd vertoont, maar het wordt aangetroffen bij een groot aantal Mañjuçrī-beelden, die door het gewone attriboot, het op den blauwen lotus rustende boek, duidelijk als zoodanig gekenmerkt zijn ² en het is daarentegen nog bij geen enkelen anderen Bodhisattwa weergevonden. De reden, waarom het speciaal Mañjuçrī toekomt, is onzes inziens te zoeken in de omstandigheid, dat deze Bodhisattwa in een groot aantal teksten den naam draagt van Mañjuçrī Kumārabhūta. Kumāra beteekent «jongeling», in het bijzonder «prins»; het geeft dus juist die categorie van jeugdige personen van aanzienlijken stand aan, welke dit versiersel dragen. Wij zien dus in dien sikkel bij Mañjuçrī de aanduiding van zijn kumāra-schap, hetwelk van alle in de beeldende kunst voorgestelde Bodhisattwa's ³ alleen aan hem toekomt.

Als dus de beeldhouwer dit versiersel bij zijn Bodhisattwa aanbrengt, dan geeft hij daarmee te kennen, dat de voorgestelde geen ander dan Mañjuçrī is. Indertijd heeft Van Erp reeds opgemerkt ⁴, dat bij het beeld in kwestie een makara-motief is toegepast in het oorsieraad en den bovenarmring, terwijl de bekende Mañjuçrī van Tumpang in zijn kleeding eveneens een makara-patroon draagt.

Wij nemen thans de versiering van de buitenzijde van den tempel in oogenschouw. Aan alle vier de zijden is de teerling verdeeld in drie vakken, één groot in het midden en twee smallere aan weerskanten. Daar het middenvak van den voorkant geheel wordt ingenomen door de daarvóór gebouwde vestibule, zijn

¹ Na Pleyte, Die Buddha-legende in den Skulpturen des Tempels von Borobudur (1901) p. 179, heeft Jochim, Determineeren van Bodhisattwa's, Bijdr. Kon. Inst. 69 (1914) p. 27, dit duidelijk in het licht gesteld.

² Zie bv. plaat H. rechts van Yzerman's Beschrijving, en het Barabudur-relief II 16.

³ In de Bodhisattwa-lijsten der litteratuur, bv. die van den Mahāvyūtpatti, hebben er meer als tweede benaming Kumārabhūta; dit zijn echter minder bekende, die zelden of nooit worden voorgesteld.

⁴ Twentieth Century Impressions of Netherlands India (1909) p. 148.

dus in het geheel drie groote middenpaneelen en acht zijpaneelen met relief gevuld. Ook de buitenwanden van de vestibule zijn, naar eenige sporen nog uitwijzen, met relief versierd geweest; dit is echter thans zoo goed als geheel verdwenen.

Aan de voorstellingen op de middenpaneelen is een studie gewijd door Brandes¹. In de hoofdfiguur van den achterwand herkende deze een Awalokiteṣwara in zijn vierarmigen vorm; de hoofdtooi is geschonden en de aanwezigheid van een Amitābha-beeldje niet meer te constateeren, doch de verdere attributen laten geen ruimte tot twijfel. Het zijn in de linker voorhand de roode lotus (padma), terwijl de rechterhand is afgebroken doch klaarblijkelijk in wara-mudrā werd gehouden, en in de achterhanden rechts het bidsnoer en links het boek, alles dus gelijk dat bij Awalokiteṣwara te verwachten was. De stengel van den lotus rijst naast den Bodhisattwa uit den grond en uit dezelfde plant verheft zich een tweede bloem, welke een kruikje draagt. Van de beide aan weerszijde van den Bodhisattwa op een door leeuwen en olifanten geschraagden zetel zittende vrouwefiguren, ongetwijfeld Tārā's, is een nadere determinatie met de beschikbare gegevens nog niet mogelijk.

Is deze Awalokiteṣwara staande afgebeeld, de hoofdfiguren der middenpaneelen opzij van het heiligdom zitten beide. De eerste (gerekend volgens de pradakṣiṇā) is een achtarmige godin, in wier handen wij achtereenvolgens rechts een schelp, een wajra, een werprad en een bidsnoer opmerken, terwijl zij links een onduidelijk klein rond voorwerp, een bijl en een olifantshaak voert; wat in de vierde hand werd gehouden is verdwenen, maar naar de breuk te oordeelen zouden wij meenen, dat het een boek geweest is. De bijfiguren zijn hier staande mannen, elk met een vliegenwaaier en bovendien de één een rooden, de ander een blauwen lotus voerend.

In het midden van den laatsten wand is een lotusvijver afgebeeld, waaruit drie lotuskussens oprijzen, één groot, door twee nāga's vastgehouden, tusschen twee kleinere. Op het groote zit de hoofdfiguur, die algemeen voor een vrouwelijk wezen doorgaat. Daar de borst geheel is weggeslagen, is het geslacht van deze figuur moeielijk meer uit te maken; op zich zelf zou het feit, dat zij niet het zoogenaamde dubbele vrouwensnoer draagt, waar-

¹ De hoofdbeelden op de voorsprongen van den teerling der Tjandi Mendoet, Not. Bat. Gen. 1902, Bijlage XIII, met een aanvulling in Not. 1903, Bijlage II.

mede ook de reeds besproken godin versierd is, doch integendeel de bij mannen gebruikelijke breede band over den linkerschouder, er eerder op wijzen, dat het een man is, maar alle beschrijvingen, daaronder ook de alleroudste toen er misschien nog wat meer te zien was, spreken zonder aarzeling van een godin ¹. De figuur is vierarmig; de achterhanden dragen rechts een bidsnoer, links een boek, de voorhanden liggen in dhyāna-mudrā in den schoot, met een bakje (of platte bloem) erop. De bijfiguren, waarvan de één een juweel op een lotuskussentje, de ander een in een ronden knop uitloopenden blauwen lotus vasthoudt, zijn mannelijk en dit zou er op kunnen wijzen, dat waar Awalokiteçwara twee vrouwelijke en de godin van den eersten zijwand twee mannelijke begeleiders had, thans de hoofdpersoon toch wel degelijk een vrouw zal zijn geweest.

Brandes heeft in de beide hoofdpersonen der zijwanden, de achtarmige godin en de zoojuist besproken vierarmige, Tārā's gezien, in schrikwekkenden en in liefelijken vorm, en misschien te determineeren als onderscheidenlijk Bhṛkuṭī en Çyāmatārā, doch de namen, gelijk hij zegt, doen er niet zooveel toe. Inderdaad geeft wat er sedert van de Javaansche Bhṛkuṭī bekend is geworden, minder aanleiding om juist *deze* Tārā in het beeld van den Mēndut te herkennen. Foucher heeft beide figuren geheel anders gedetermineerd; hij ziet er twee vormen in van de godin Cundā. Terwijl deze laatste geleerde zijn oordeel grondt op Voor-Indische analogieën, brengt Brandes terecht den lotusvijver van het relief in verband met het verhaal, dat toen eens Awalokiteçwara weende over de ellende van het menschedom, een traan neerviel op de aarde en daar een vijver vormde, waaruit op een lotusbloem Tārā verrees, om zijn helpster te zijn in het lenigen van den nood der stervelingen.

Op het eerste gezicht sluiten deze beide determinaties elkan-der uit; toch staan zij, gelooven wij, niet zoover van elkander als men zou meenen. Niet slechts om den lotusvijver, ook en vooral op grond van den opzet der geheele reliefversiering, met Awalokiteçwara staande in het midden op den achterwand, en de beide godinnen op de zijwanden, is het aannemelijk, dat er

¹ Alleen Wilson beeldt op een onder n°. 171 in 's Rijks Ethnogr. Museum te Leiden bewaarde teekening deze figuur als man af. Het zou echter voorbarig zijn, daarin eenig bewijs te willen zien, want op plaat n°. 172 vinden we den Awalokiteçwara van den achterwand als vrouw voorgesteld!

verband bestaat tusschen dat alles, en in verschillenden vorm de Tārā van dezen Bodhisattwa, door het beschermen der braven en straffen der slechten zijn helpster in het handhaven der aan zijn zorg toevertrouwde wereldorde, is voorgesteld. Evenzeer heeft Foucher gelijk, wanneer hij op de overeenkomstige Cundā's van Voor-Indië wijst; het gaat niet aan die overeenkomst voor slechts toevallig te houden. Moet men nu zeggen, dat op Java Cundā in de plaats getreden is der Tārā, of wel dat de Javaansche Tārā de attributen heeft overgenomen van Cundā? Dat kan ons betrekkelijk onverschillig laten, vooral omdat wij toch niet weten, onder welken specialen naam deze godin ten slotte is aange-roepen: dat het *de* Tārā bij uitnemendheid was, zal men zich intusschen toch wel bewust gebleven zijn. Het voor de kennis van het Mahāyāna van Java belangrijke feit van dat alles is vooral dit: de Tārā van den MĚndut verschilt in uitbeelding niet van de Voor-Indische Cundā.

Aan weerszijden van de drie behandelde middenpaneelen en van de vestibule bevindt zich een smaller paneel, bevattend een op een voetstuk staanden, door een zonnescherf overdeken, Bodhisattwa. Dat het Bodhisattwa's zijn, behoeft niet betwijfeld te worden; een drietal hunner, Maitreya, Wajrapāṇi en Mañjuçrī, zijn op het eerste gezicht aan hun gewone attributen te herkennen, en de anderen sluiten zich door de geheel overeenkomstige voorstellingswijze, doch elk met een duidelijk eigen herkenningsteeken, daar volkomen bij aan.

Over de vraag, welke Bodhisattwa's door die andere figuren worden voorgesteld, heeft alleen Foucher zich uitgelaten. Elders hebben wij reeds opgemerkt, dat klaarblijkelijk diens aantekeningen van zijn bezoek aan den MĚndut in de war zijn geraakt¹, en ieder, die wel eens de op een studiereis haastig gemaakte noten later heeft moeten uitwerken, weet hoe licht in zulk een geval vergissingen kunnen insluipen. Contrôle aan den tempel zelf, en anders de voortreffelijke foto's van den Heer van Erp², stellen ieder in staat met de stukken in de hand te bewijzen,

¹ Rapp. Oudh. Commissie 1910 p. 13.

² Van deze foto's, als n°. 2013—2022 ingelijfd bij de serie van den Oudheidkundigen Dienst, zijn hier te lande exemplaren te consulteeren in de Koloniale Bibliotheek te 's Gravenhage en het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Een derde stel komt na den oorlog in de Bibliothèque d'art et d'archéologie te Parijs.

dat er inderdaad van vergissingen sprake is. Het heeft geen nut er hier verder op in te gaan.

Wanneer wij, na de trap bestegen te hebben, de pradakṣiṇā van het heiligdom maken, vinden wij achtereenvolgens deze attributen in de handen der Bodhisattwa's:

1. (naast de vestibule, Noord-West-zijde van den tempel) een rooden lotus, waarboven uit een bolvormig onderstuk een vlam opstijgt.
2. (Noord Oost) een nāgapuṣpa-tak; bovendien een stūpa'tje in den hoofdtooi.
3. (eveneens Noord-Oost) een tak, eindigend in drie knoppen.
4. (Zuid-Oost) een tak, eindigend in drie juweelen op afzonderlijke lotuskussentjes en stengeltjes.
5. (eveneens Zuid-Oost) een wajra.
6. (Zuid-West) een boek op een blauwen lotus.
7. (eveneens Zuid-West) een opstaand zwaard op een rooden lotus.
8. (Noord-West, weder naast de vestibule) is verdwenen.

Bij alle overeenkomst zijn toch in de details van het ornaat, de houding der vrije handen, enz. allerlei verschillen tusschen de Bodhisattwa's merkbaar, juist zooals de Javaansche kunst met haar behoefte aan variaties in de details bij éénvormigheid en symmetrie in de hoofdzaken, dat zoo gaarne doet. Wij behoeven hier echter niet bij stil te staan, daar klaarblijkelijk slechts de boven opgesomde attributen als de kenmerkende onderscheidings-teekens der Bodhisattwa's zijn bedoeld.

De drie op den eersten blik te herkennen figuren onder dit achttal zijn n° 2, Maitreya met zijn stūpa en nāgapuṣpa-tak, n° 5, Wajrapāṇi met zijn wajra, en n° 6, Mañjuçrī met het boek op den utpala. Indien niet alles, wat wij omtrent de Javaansche Bodhisattwa's weten, op losse schroeven staat, mogen wij dit drietal beschouwen als boven iederen twijfel verheven te zijn.

Van n° 7, met het zwaard op den lotus, heeft Foucher verondersteld, dat het een tweede Mañjuçrī zou zijn, welke Bodhisattwa immers herhaaldelijk door boek *en* zwaard wordt gekenmerkt. In hoeverre in de Buddhistische kunst van Voor-Indië een identificatie als Mañjuçrī op grond van het zwaard alleen mogelijk is, willen wij niet beoordeelen — op het eenige daarvoor geciteerde beeld heeft de beeldhouwer zorg gedragen zijn be-

doeling te verduidelijken door de bijvoeging van een leeuw, het aan Mañjuçrī geheiligde dier ¹ — maar op Java is in ieder geval *het* herkenningsteeken het boek; dat blijkt onder meer uit het reeds aangehaalde Barabudur-relief, waar de Bodhisattwa, die alleen het boek op den utpala als attribuut draagt, bovendien zijn sikkelvormige nekversiering vertoont en ook de gevolgde tekst uitwijst, dat hier Mañjuçrī is bedoeld. En wanneer wij nu op een ander Barabudur-relief, het derde van de vierde gaanderij, de beide Bodhisattwa's, die met het boek en die met het zwaard, naast elkander zien zitten op hetzelfde tafereel, dan volgt daaruit, dat ze niet één persoon weergeven, maar dat slechts één van beiden, en dan natuurlijk die van het boek, Mañjuçrī kan zijn.

N° 3, de Bodhisattwa met den in drie knoppen eindigenden tak, is dezelfde, die als hoofdpersoon der vierde gaanderij van Barabudur optreedt en in wien wij, naar wij elders hebben uiteengezet ², Samantabhadra zien. In bedoelde reliefreeks namen de knoppen soms den vorm van juweelen aan, terwijl toch klaarblijkelijk in het doorlopende verhaal steeds dezelfde Bodhisattwa de hoofdrol vervult; wij schreven dan ook die afwisseling toe aan de groote mate van vrijheid, die de beeldhouwers van Barabudur in alle details genoten hebben ³ en die hen ook bv. den stūpa van Maitreya in alle mogelijke grootten en proporties doet afbeelden. Deze omstandigheid moet ons echter niet verleiden om ook op den Mēndut in Bodhisattwa n° 4, welke een tak met drie juweelen voert, denzelfde als n° 3 te willen wedervinden; de groote langwerpige ronde knoppen op een bloembladrandje bij den één, en de sierlijke juweeltjes op lotuskussentjes bij den ander, zijn ongetwijfeld met opzet zoo verschillend mogelijk gehouden om uit te doen komen, dat telkens een ander attribuut is gemeend.

Voorloopig zijn wij dus zoover, dat van de acht Bodhisattwa's er drie vaststaan, één misschien eveneens herkend is, één verdwenen is, en drie nog op hun determinatie wachten. Wij willen thans een poging wagen om ook die onzekere Bodhisattwa's

¹ Foucher, *Etude sur l'iconographie bouddhique de l'Inde I* (1900) p. 120.

² *Bijdr. Kon. Inst.* 71 (1916) p. 579—583.

³ Dit gaat zelfs zoo ver, dat eenzelfde persoon in eenzelfde verhaal nu eens een baard en dan weer geen draagt, dat in eenzelfde gesprek, als dat een paar reliefs beslaat, eenzelfde spreker geheel andere costuum-versieringen krijgt, dat dezelfde zetel van den Buddha in opeenvolgende tafereelen van het Lalitawistara-verhaal volkomen van uiterlijk verandert, enz.

terecht te brengen, niet omdat het zoo bijster belangrijk is, of nog een paar dier figuren met meer of minder zekerheid een naam krijgen, maar wel omdat het voor onze kennis van het Javaansche Buddhisme van beteekenis zijn kan te weten, waaraan het stel van acht in zijn geheel beantwoordt.

Dat getal van acht is zeer zeker niet toevallig, in dien zin dat het er ook wel zeven of negen hadden kunnen zijn, indien er een paneel meer of minder te vullen was geweest.

In de rotstempels van Ellora in de Western Ghāts, die tot de oudste ons bekende vertegenwoordigers van de Mahāyānistische kunst behooren, zijn het juist acht Bodhisattwa's, welke om den Buddha geschaard zijn, hetzij hem omgevend in de buitenvakken van een in negenen verdeeld paneel, hetzij in twee groepen van vier aan zijn beide zijden staande¹. Wanneer wij nu zien, dat ditzelfde in de Lamaïstische kerk weer terugkeert en ook daar in de tempels acht Bodhisattwa's in twee groepen van vier aan weerskanten van Çākyamuni zijn geplaatst², dan rijst het achttal, hetwelk op zoo verschillende plaats en tijd zich heeft gehandhaafd, in beteekenis; het blijkt aan zeer uiteenlopende deelen der Mahāyānistische kerk gemeen te zijn geweest en men gaat zich afvragen, waarom een opvatting, die in Ellora zoowel als in Tibet heerschte, ook niet Java zou hebben kunnen bereiken. En inderdaad: juist acht Bodhisattwa's vullen de zijpaneelen van den Mēndut.

Indien het nu eens waar is, dat er tusschen dat alles samenhang bestaat, dan is de volgende vraag, welke Bodhisattwa's het zijn, die door dit achttal worden weergegeven. Het eerst zoeken wij het antwoord in Nepal, welks Dhyāni-Buddha-systeem eveneens op zoo treffende wijze met het Javaansche overeenkwam. In Nepal nu vinden wij vooreerst het bij de Dhyāni-Buddha's behorende stel van vijf Dhyāni-Bodhisattwa's, hetwelk wij voor het oogenblik terzijde laten, doch waarop wij later terugkomen, en daarnaast ook een stel van negen³. Het zijn Awalokiteçwara,

¹ Het zijn in het bijzonder de grotten XI en XII van Ellora. Vgl. Burgess, *Report on the Elura Cave Temples* enz., *Arch. Surv. of West. India* V (1883) p. 13—22 en pl. XIX en XX.

² Pander, *Das Pantheon des Tschangtseha Hutuktu*, *Veröff. Kön. Mus. f. Völkerk.* Berlin I, 2—3 (1890) p. 77.

³ Zie Wilson, *Essays and lectures on the religions of the Hindus*, I (1861) p. 14; Hodgson, *Essays on the languages, literature, and religion of Nepal and Tibet* (1874) p. 95 en 142.

Maitreya, Gaganagañja, Samantabhadra, Wajrapāṇi, Mañjuçrī, Sarwaniwaraṇawīṣkambhin, Kṣitigarbha en Khagarbha. Enkele varianten zijn van geen beteekenis: Mañjuçrī wordt Mañjughoṣa of Mañjunātha genoemd, en verder kunnen eenige deelen van namen door synoniemen vervangen worden, zoodat Gaganagañja ook Anantagañja of Khagañja heet, Kṣitigarbha Pṛthwīgarbha en Khagarbha Akāṣagarbha. Deze zelfde negen worden in Tibet door de Wajrācārya's aangeroepen.

Deze negen kunnen natuurlijk het gezochte achttal bevatten, waarbij dan één te veel is. Werkelijk schijnt dat het geval te zijn, want de acht Bodhisattwa's, die, zooals wij zagen, in de Lamaïstische tempels den Buddha omringen, worden met name genoemd, en blijken precies deze negen te zijn met uitzondering van Gaganagañja. Het achttal in kwestie komt overeen met de acht Groote Bodhisattwa's van den in Chineesche vertaling bewaard gebleven *Aṣṭamaṇḍalaka-sūtra*¹, en desgelijks begint de groote lijst van Bodhisattwa's in den *Mahāwyutpatti*² met diezelfde acht te noemen om dan eerst veel later onder allerlei minder bekende namen Gaganagañja te vermelden. Dat juist deze Bodhisattwa uit het negental verdwenen is, ligt voor de hand: de aanwezigheid van een Khagarbha, van wiens naam het eerste deel eveneens «lucht» beteekent, heeft waarschijnlijk ten gevolge gehad, dat het onderscheid tusschen een Khagarbha en een Khagañja niet heel sterk meer gevoeld werd.³ Overigens kan het ons thans onverschillig laten, of van een oorspronkelijk, slechts in Nepal bewaard gebleven, negental, er één is verdwenen, of wel, zooals vooralsnog het waarschijnlijkste is, bij een oud achttal daar te lande een negende is gevoegd. Het resultaat is hetzelfde: de traditie in de beeldende kunst kent acht van deze voorname Bodhisattwa's, en de litteratuur geeft voor hen acht namen.

Wanneer wij ons nu weder naar den Mēndut wenden, dan stellen wij daarbij voorop, dat er natuurlijk geen zekerheid bestaat, dat het hier afgebeelde achttal hetzelfde is als dat van Voor-Indië en Tibet. Onze verdere redeneering berust dus op

¹ Zie De Visser, *The Bodhisattva Ti-Tsang (Jizō) in China and Japan*, *Ostasiatische Zeitschrift* 2 (1913—14) p. 189—192.

² Uitgave van Meronov, *Bibliotheca Buddhica* XIII (1911) p. 11. Dezelfde acht worden ook in *Rgyud* 13 genoemd. Daarentegen geeft *Dharmasanggraha* 12 Gaganagañja erbij, maar laat *Awalokiteśwara* weg.

³ V.g.l. Pelliot, *Notes à propos d'un catalogue du Kanjur*, *Journ. asiat.* 11: IV (1914) p. 132 sq.

een hypothese, zij het dan ook, gezien de overeenkomst in andere opzichten van het Javaansche Mahāyāna met wat in genoemde landen gevonden wordt, een op zichzelf niet onwaarschijnlijke.

Van de Bodhisattwa's van den Mēndut hadden wij drie of vier reeds herkend, en de namen dezer vier bevinden zich ook onder de bovenopgesomde van het stel van acht. Ten einde nu te trachten ook van de overigen te weten te komen, welke figuren zich met welke namen dekken, maken wij gebruik van een merkwaardige aanwijzing, die te vinden is in den Pañcakrama¹. Tot driemaal toe vermeldt dit geschrift het ons bekende achttal², en op twee van deze plaatsen worden de Bodhisattwa's twee aan twee in verband gebracht met een bepaalde windstreek. De eerste dezer plaatsen laten wij hier volgen:

Paṭṭikāyāṃ nyaset pūrve maitreyaṃ kṣitigarbhakam
Vajrapāṇiṃ khagarbhaṃ ca nyased dakṣiṇato vrati
Lokeṣam mañjuḥṣaṃ ca paścimāyāṃ nyaset punaḥ
Sarvāvaraṇaṣkambhiṃ samantabhadram uttare.

Het verdere verband is bijzaak. Waar het voor ons op aankomt, is dat in het Oosten Maitreya en Kṣitigarbha geplaatst worden, in het Zuiden Vajrapāṇi en Khagarbha, in het Westen Awalokiteṣwara en Mañjuṣrī, en in het Noorden Sarwaniwaraṇaṣkambhin en Samantabhadra. Op de andere bovengeciteerde plaats worden dezelfde Bodhisattwa's in dezelfde windstreken gesteld.

De Mēndut is met den ingang gericht naar het Noord-Westen, en dientengevolge is geen zijner wanden naar een der hoofdwindstreken gekeerd. Wilde de ontwerper dus zijn Bodhisattwa's naar de hun toekomende windstreek doen zien, dan kon hij dat onmogelijk geheel doorvoeren. Maar wat hij wel kon, was hen althans gedeeltelijk de behoorlijke richting geven, en dus Maitreya en Kṣitigarbha naar het Noord-Oosten of Zuid-Oosten, Vajrapāṇi en Khagarbha naar het Zuid-Oosten of Zuid-Westen, Awalokiteṣwara en Mañjuṣrī naar het Noord-Westen of Zuid-Westen, Sarwaniwaraṇaṣkambhin en Samantabhadra naar het Noord-Oosten of Noord-Westen keeren.

¹ Uitgave van De la Vallée Poussin, Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres de l'Université de Gand, 16me fasc. (1896).

² I 31—32, 62—65 en 154—157.

Om te beginnen kunnen we nu opmerken, dat dit, wat de reeds herkende Bodhisattwa's betreft, volkomen opgaat. Maitreya staat, evenals Samantabhadra, op het Noord-Oosten, Mañjuçrī op het Zuid-Westen, en Wajrapāṇi op het Zuid-Oosten.

Dat de helft der Bodhisattwa's dus alvast op de hun toekomende plaats gesteld is, kan moeielijk toevallig zijn. Het heeft er allen schijn van, of inderdaad welbewust de bedoeling heeft voorgezeten hen zóó te zetten, dat ze naar hun windstreek keken, voor zoover dat mogelijk was. En is dit met de genoemde vier gebeurd, dan moet dezelfde redeneering kunnen worden toegepast op de andere vier.

Kṣitigarbha, om daarmee te beginnen, moet op het Noord-Oosten of Zuid-Oosten gevonden worden. Daar nu de beide Noord-Oostelijke paneelen 2 en 3 reeds door Maitreya en Samantabhadra ingenomen zijn, en één der Zuid-Oostelijke, n° 5, door Wajrapāṇi, is de eenige plaats, die voor Kṣitigarbha overschiet, het andere Zuid-Oostelijke paneel, n° 4. Derhalve moet de Bodhisattwa van n° 4, die met de juweelen, Kṣitigarbha zijn. Op dezelfde wijze gaan we te werk met Khagarbha. Deze kan naar het Zuid-Oosten of Zuid-Westen gericht zijn; op de beide Zuid-Oostelijke paneelen 4 en 5 herkenden wij reeds Kṣitigarbha en Wajrapāṇi, op het ééne Zuid-Westelijke, n° 6, staat Mañjuçrī, en dus komt voor Khagarbha nog slechts het tweede Zuid-Westelijke, n° 7, in aanmerking. Khagarbha is dus de Bodhisattwa met het opstaande zwaard op den lotus.

De paneelen 2 tot 7 zijn aan de daar thuishoorende Bodhisattwa's toegewezen; thans resteeren nog 1 en 8, beiden op het Noord-Westen, en van de Bodhisattwa's zijn Awalokiteṣwara en Sarwaniwarāṇaśīkambhī over, die inderdaad beiden op het Noord-Westen geplaatst kunnen worden. Dat de Bodhisattwa van n° 1 geen Awalokiteṣwara is, spreekt van zelf; deze met het vlamvend attriboot is dus noodzakelijkerwijze Sarwaniwarāṇaśīkambhī. Ten slotte moet op het weggevalen paneel n° 8 Awalokiteṣwara gestaan hebben, natuurlijk evenals de anderen in tweearmigen vorm, als Padmapāṇi dus, met den rooden lotus als attriboot en vermoedelijk het gewone Amitābha-beeldje in den hoofdtooi.

Onze conclusie is dus deze, dat indien de acht Bodhisattwa's op de zijpaneelen van den Mēndut het van elders uit kunst en litteratuur bekende stel van acht Bodhisattwa's vertegenwoor-

digen, wij hen achtereenvolgens aldus dienen te determineeren:

1. Sarwaniwaraṇawīṣkambhin, met vlam-attriboot op padma;
2. Maitreya, met nāgapuṣpa-tak en stūpa in den hoofdtooi;
3. Samantabhadra, met tak, eindigend in drie knoppen;
4. Kṣitigarbha, met drie juweelen aan een tak;
5. Wajrapāṇi, met wajra;
6. Mañjuçrī, met boek op blauwen lotus;
7. Khagarbha, met opstaand zwaard op rooden lotus;
- [8. Awalokiteṣwara als Padmapāṇi, met rooden lotus en Amitābha-beeldje in den hoofdtooi.]

Wij herhalen, dat de grondslag onzer redeneering een hypothese is, doch merken daartegenover op, dat in alle gevallen, waar de identiteit der Bodhisattwa's reeds van elders vast stond, die hypothese bevestiging vond.

Ten aanzien van n° 8 maken wij nog een klein voorbehoud. Wij herinneren ons, dat Awalokiteṣwara ook op een der midden-paneelen voorkwam, en wel aan de achterzijde van den tempel. Aangezien hij daar geheel anders is voorgesteld, dan hij op n° 8 verondersteld mag worden, is er niets tegen om aan te nemen, dat men zoowel den vierarmigen Awalokiteṣwara op zijn middentaferel, als den tweearmigen Padmapāṇi op zijpaneel n° 8 heeft weergegeven. De mogelijkheid blijft echter ook nog open, dat men, nu Awalokiteṣwara feitelijk toch reeds buiten op het heiligdom voorkwam, dat verdwenen achtste paneel heeft toegewezen aan Gagaṇagaṇja. De naam van dezen Bodhisattwa wordt, helaas in een onduidelijk verband, eenige eeuwen later vermeld op een Sumatraansche inscriptie¹, en daar het Sumatraansche Buddhisme ten nauwste met het Javaansche samenhangt, mag verondersteld worden, dat deze naam ook op Java niet onbekend was. Hoewel het ons niet zeer waarschijnlijk lijkt, achten wij het dus niet geheel onmogelijk, dat op paneel n° 8 Gagaṇagaṇja heeft gestaan.

Voorkomen en attributen der nieuw gedetermineerde Bodhisattwa's staan in de Buddhistische kunst van buiten Java zeer weinig vast. Het is echter niet onaardig om op te merken, dat volgens bepaalde Tibetaansche opvattingen² Khagarbha eveneens een

¹ Nl. achter op een Amoghapāṣa-beeld van Padang Tjandi; de oorkonde is gedateerd in Çāka 1269 en uitgegeven door Kern in Tijdschr. Bat. Gen. 49 (1907) p. 159—170; Verspr. Geschr. VII (1917) p. 163—175.

² Zie Grünwedel, Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei (1900) p. 141.

zwaard op een lotus draagt, Kṣitigarbha een juweel — gelijk men hem ook in Japan vindt ¹ —, en Sarwaniwaraṇawīṣkambhin een zon, wat dus niet zoo heel ver van een vlam-attriboot aflight. Daartegenover staan echter andere afbeeldingen van deze Bodhisattwa's, zoodat wij aan genoemde overeenkomsten niet al te groote waarde mogen hechten. Zien wij nu ook nog eens naar het achttal Bodhisattwa's in Ellora, dan constateeren wij, dat van vijf de attributen steeds dezelfde zijn en met die van Java overeenkomen, zoodat wij in die vijf Awalokiteśwara, Maitreya, Wajrapāṇi, Mañjuśrī en Khagarbha zouden kunnen zien. Bij de drie anderen is eenige variatie merkbaar; wel keert dikwijls een vlam terug, die aan Sarwaniwaraṇawīṣkambhin zou kunnen toebehooren, doch dit attriboot is ook wel eens vervangen door een bloemtak. Voorts vinden wij een staf met guirlande of ook een vaandel, en zeer veel een groote ronde bloemknop. De voorstellingswijze dezer drie Bodhisattwa's schijnt dus reeds vroeg zwevend te zijn geweest, zoodat men in Tibet zoowel als op Java een eigen weg heeft kunnen volgen.

Wat Java betreft, kunnen wij aan de verkregen resultaten nog eenige opmerkingen vastknoopen. Zijn onze conclusies juist, dan helpen zij ons ook bij de determinatie van andere Bodhisattwa-beelden, bijvoorbeeld die van Plaosan. Eveneens zouden wij er voor Barabudur nut van kunnen trekken; zoo worden met name op het reeds genoemde tafereel IV 3 een aantal Bodhisattwa's aangetroffen, waaronder behalve de reeds eerder bekende thans Sarwaniwaraṇawīṣkambhin aan zijn vlam-attriboot en Khagarbha aan zijn zwaard te herkennen zouden zijn.

Verder geven de voorstellingen op den Mēndut een aardige aanwijzing voor de verhouding tusschen het stel van acht Bodhisattwa's en het bij de Dhyāni-Buddha's behorende aantal van vijf. Als de namen dezer laatsten worden altijd en overal opgegeven: Samantabhadra, Wajrapāṇi, Ratnapāṇi, Padmapāṇi (alias Awalokiteśwara) en Wiṣwapāṇi. Drie ervan komen dus ook onder het achttal voor; twee, Ratnapāṇi en Wiṣwapāṇi, echter niet. Buiten Java staat de wijze, waarop Ratnapāṇi wordt afgebeeld, niet vast, al mag uit zijn naam worden opgemaakt dat de Bodhisattwa «met het juweel in de hand» oorspronkelijk ook

¹ Zie De Visser, l. l. pag. 178, 188 en vooral 196; verder in deel 3 van hetzelfde tijdschrift (1914—15) p. 66, 226 sq., 232—236, 333—341, en 366.

wel een juweel als attriboot gevoerd zal hebben. Op Java zelf is hij dan ook werkelijk met zijn juweel aangetroffen, en wel in een geval, waar de aanwezigheid van het bij hem behorende dier, het paard, de determinatie zeker maakt¹. De Javaansche Ratnapāṇi met het juweel herinnert dus aan Kṣitigarbha met den juweelentak.

Wiṣwapāṇi komt op Java in denzelfden vorm voor, waarin hij ook wel in Nepal is aangetroffen: met in de ééne hand den uit twee gekruiste wajra's bestaanden wiṣwawajra, en in de andere een lotus met een opstaand zwaard². Dit tweede attriboot is dus juist hetzelfde als dat van Khagarbha³.

In deze overeenkomst tusschen de twee niet tot het bekende achttal behorende Dhyāni-Bodhisattwa's en twee leden van het achttal, meenen wij een neiging tot gelijkstelling te bespeuren, een, trouwens zeer verklaarbare, behoefte om het vijftal met het achttal in overeenstemming te brengen. Het opmerkelijke feit, dat het stelsel van Barabudur-Mēndut wel aan de Dhyāni-Buddha's een voorname plaats inruimt en daarnevens het stel van *acht* Bodhisattwa's kent, maar daarentegen geen enkel spoor vertoont van bekendheid met het samenstel der *vijf* Dhyāni-Bodhisattwa's als zoodanig, vindt misschien zijn verklaring daarin, dat men deze vijf reeds onder de acht aanwezig achtte. Bij het ineen doen vloeien van twee oorspronkelijk van elkander onafhankelijke Bodhisattwa-systemen, zou de tot syncretisme geneigde Javaansche geest zichzelf gelijk zijn gebleven.

Nog een ander punt willen wij ten slotte even aanstippen. Door de Bodhisattwa's naar verschillende windstreken te plaatsen, doet men hen in zekeren zin in de rechten treden van de Aṣṭadīkṣāla's, de Brahmanistische hoeders der windstreken. In dit verband krijgt de omstandigheid dat de windstreekhoeders van den Ćiwaïtischen hoofdtempel van Prambanan — door Tonnet herkend in een artikel hetwelk in de details herziening behoeft, doch wat de hoofdzaak aangaat zeker den juisten weg ter

¹ Zie De bronsvondst van Ngandjoek, Rapp. Oudh. Dienst 1913, p. 65 sq. en Not. Bat. Gen. 1913 p. XLVIII n°. 5393; 1914 p. 187 n°. 5494.

² Bronsvondst p. 65; Not. 1913 p. XLVIII n°. 5395; 1914 p. 187 n°. 5497.

³ V.g.l. Juynboll, Catalogus Rijks Ethnogr. Mus., V Javaansche Oudheden (1909) p. 103. Zooals boven bleek, voert ook Mañjuśrī wel een zwaard; hij draagt het echter nooit op een lotus, maar houdt het in de hand.

verklaring heeft aangewezen ¹ — zoo veel op Bodhisattwa's lijken, bijzondere beteekenis. Kan het ook zijn, dat men hier welbewust een brug heeft willen slaan tusschen Ćiwaïtische en Buddhistische opvattingen? Een nader onderzoek in die richting zal ongetwijfeld loonend zijn.

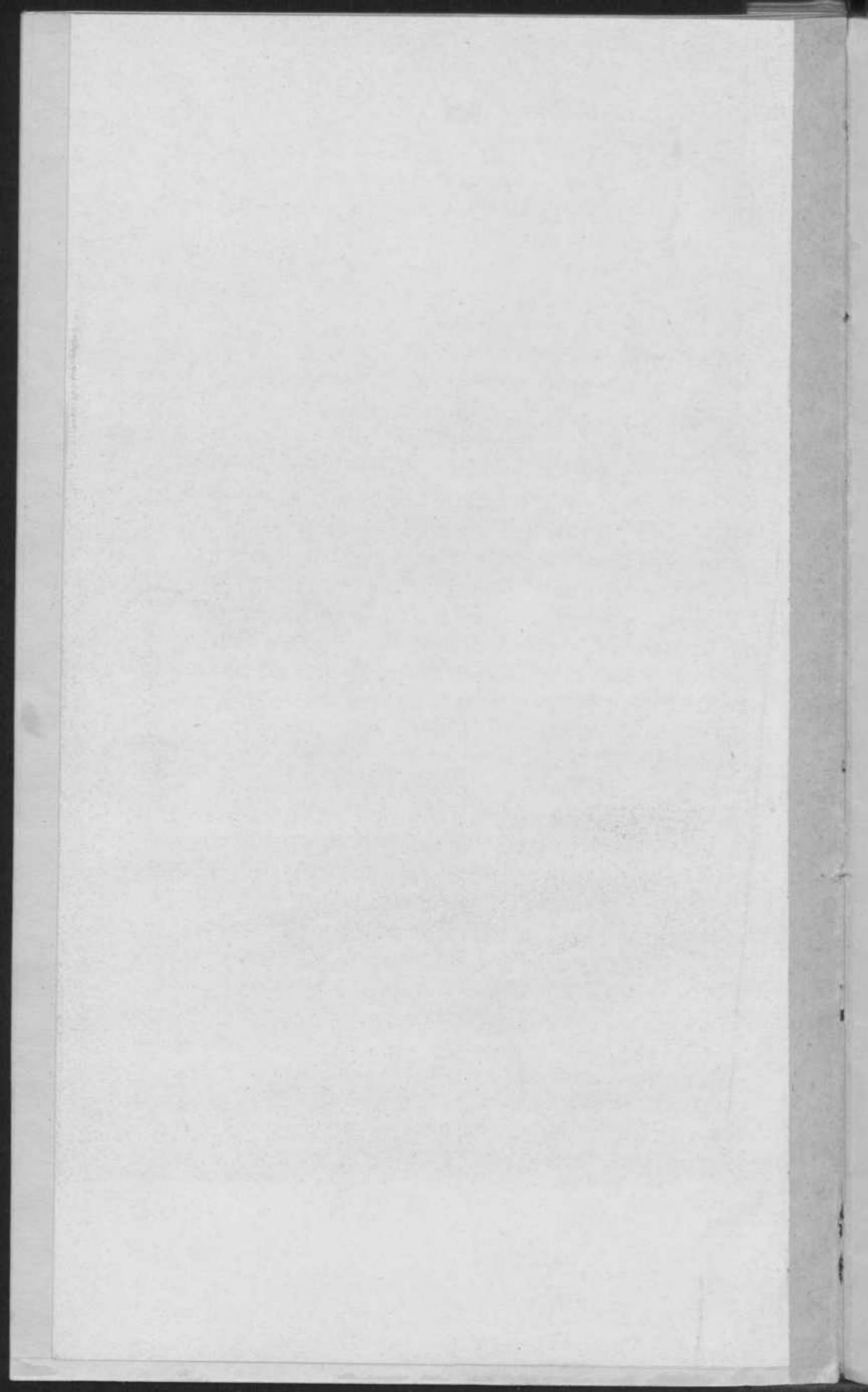
September 1917.

¹ Bijdr. Kon. Inst. 7:6 (1907) p. 128—149.

TJANDI MENDOET
NA DE GEDEELTELIJKE RESTAURATIE.

PLAAT I.

TJANDI-MENDOET.

Een kort verslag betreffende de jongste herstellingen en eenige opmerkingen omtrent de architectonische waarde van den tempel, den oorspronkelijken toestand van het dak en van de bekroning van het voorportaal.

DOOR

T. VAN ERP,

(Met drie platen.)

I. De jongste herstellingen.

Bij G. B. van 1 Mei 1908 No. 18 werd machtiging verleend tot de uitvoering van eenige herstellingen aan den Mendoet-tempel. Het gold hier eene voortzetting van de vroegere restauratiën, achtereenvolgens uitgevoerd door de heeren B. W. VAN DE KAMER en P. J. VAN DER HAM. Het is geenszins de bedoeling een volledig verslag te geven van den geheelen restauratie-arbeid, doch in hoofdzaak een kort relaas wereldkundig te maken omtrent de laatste herstellingen. Er zal dan tevens gelegenheid zijn op te merken hoe de opsporing van fragmenten, die nog in groot aantal in de omliggende desa's voorhanden waren, nieuwe gegevens heeft verstrekt omtrent den oorspronkelijken toestand van het thans nog ontbrekende.

Wat de verrassende resultaten zijn geweest van de vroegere werkzaamheden die sedert 1900 onder de bekwame leiding van den Voorzitter der Oudheidkundige commissie, wijlen Dr. BRANDES stonden, kan men o. m. vinden in diens mededeelingen vervat in Not. B. G. 1901 bl. 141—143 Id. 1902 Bijl. XV. Id. 1903 Bijl. IV en in Oudheidk. Rapporten 1902 bl. 6—8, 32 en in Id. 1903 bl. 63.

Vermelden wij alleen dat de Heer VAN DE KAMER het hoofdlichaam en een deel van den onderbouw herstelde en dat door de goede zorgen van den Heer VAN DER HAM o. m. het fraaie interieur van den tempel in oorspronkelijken toestand werd gebracht en de laatste hand werd gelegd aan het soubassement en de trapspiegels. De kroonlijst van het eigenlijke tempellichaam werd slechts hersteld tot en met de steunlijst omdat de beschikbare fondsen niet toelieten ze geheel af te werken.

De arbeid werd zodoende in 1904 gestaakt en er werd door genoemden architect een tweeledig voorstel opgemaakt tot voortzetting der restauratie. Het eerste behelsde de urgente aanvullende herstelling n. l. het aanbrengen van het afdekkingsofief der kroonlijst en het uitnemen en weder in mortel optrekken van het nog voorhandene buitenwerk der eerste en tweede dakétage. Het tweede voorstel omvatte behalve genoemde urgente maatregelen eene algeheele restauratie van het ontbrekende. Dank zij de zorg waarmede de Heer VAN DER HAM de voorhanden documenten verzamelde en dank vooral aan de scherpzinnigheid van Dr. BRANDES was het n. l. mogelijk gebleken een volledige restauratie-teekening in elkaar te zetten. Hierin waren dus ook opgenomen de geheel verdwenen derde dakétage met de den top bekronende groote dagob, doch evenzeer de reconstructie van de „mantapam” (pëndâpâ), het voorportaal.

De Indische Regeering had aanvankelijk bezwaren tegen deze voorstellen welker verwezenlijking eene uitgaaf vorderde van f 28500, doch eene nadere toelichting van de zijde van het Genootschap had ten gevolge dat zij eene plaats vonden op de ontwerp-begrooting voor 1907.

De begrootings-wetgever in Nederland heeft evenwel in genoemde toelichting geen argumenten gevonden, krachtig genoeg om in de gegeven omstandigheden eene afwijking te rechtvaardigen van de na rijp beraad aangenomen gedragslijn om de zorg der regeering voor de Hindoe-oudheden te beperken tot de conserveering en het vastleggen van het bestaande.

Werd de geheele restauratie aldus verworpen, voor de in eerstbedoeld plan vervatte urgente herstellingen werd bij het in hoofde genoemd G. B. een bedrag beschikbaar gesteld van f 6800. De uitvoering werd opgedragen aan steller dezes, die in verband met zijne werkzaamheden aan den Boroboedoer-tempel in de onmiddellijke nabijheid van het object verblijf hield. De medio Juni aangevangen arbeid werd binnen het jaar voltooid.

De kostbare, zware djatihouten steiger, die ter wille der vorige restauratiën was aangebracht, had men inmiddels in 1906 moeten afbreken omdat enkele wildhout onderdeelen vermolmd waren en de hechtheid van het geheel daardoor niet meer verzekerd was. Er moest dus een nieuwe bamboe werksteiger worden gemaakt met twee hijschinrichtingen om het bouw materiaal op te voeren. Het nog voorhanden gedeelte van het portaal werd, waar noodig, uitgenomen en hersteld. Bij de vernieuwing der kroonlijst werden zooveel mogelijk de oude stukken gebezigd, die nog op het tempelterrein aanwezig waren. Het aantal dezer stukken was aanvankelijk gering, doch vermeerderde toen overgegaan werd tot het opsporen van fragmenten uit de omliggende desa's.

Uit een juridisch oogpunt kan betwijfeld worden of men het recht heeft de tempelsteen en op te eischen, die wellicht reeds een halve eeuw of langer geleden voor den huizenbouw werden benut. Mendoet werd eerst in 1834 ontdekt en door Resident HARTMAN blootgelegd. De ouden van dagen der desa weten nog te vertellen hoe voordien het bouwwerk tot aan den top bedolven was onder een aardheuvel, welks voet aan de noord-oost zijde ongeveer honderd Meter verwijderd was van de plaats der Tjandi. De hellingen, destijds een geliefkoosde weideplaats voor het vee, waren begroeid met boomen en struikgewas evenals het omliggend terrein nog niet in cultuur gebracht was. Kort daarop woedde de bijl in het bosch en deed de koffiecultuur hier haar intrede. Eerst veel later ontstonden de omliggende sawah's en verrees de huidige desa Mendoet. Neemt men aan dat vóór

1834 het bestaan der Tjandi door den Javaan niet vermoed werd en dat het plukharen van den tempel dus na de ontblooting een aanvang nam, dan nog lagen de nu weder opgeëischte steenen vermoedelijk reeds meer dan een halve eeuw in de desa. Doch het is niet onwaarschijnlijk dat ook vóór 1834 de tempelsteenen reeds hun weg hadden gevonden naar naburige gehuchten. Hoe het zij, de eigenlijke zorg voor het bouwwerk dateert eerst van den jongsten tijd en men mag aannemen dat het recht op die oude geroofde steenen verjaard kon heeten.

Wellicht heeft deze overweging vorige executanten weerhouden van pogingen om die steenen weer uit de Javaansche woningen weg te halen. Inderdaad is aan een dergelijke maatregel een groot ongerief verbonden voor de bewoners. Doch het bleek ook hier hoe willig de plooibare Javaan reageert op goede woorden . . . en eene kleine schade-loosstelling in klinkende munt. Zonder bepaalden dwang gelukte het ongeveer 120 M³ oude tempelsteenen terug te krijgen tegen minimalen prijs van 2 à 3 gulden per M³. Uit den aard der zaak werd er naar gestreefd de desa-woningen toch zooveel mogelijk intact te laten; steenen, die als neuten onder stijlen niet konden worden gemist, werden dan ook steeds ontzien en alleen verwisseld door een andere neut wanneer het een geornamenteerd stuk was.

Waar voor nieuw steenmateriaal f 18 per M³. moest worden betaald is het duidelijk dat een belangrijke besparing werd verkregen, afgezien nog van het groote voordeel dat voortspoot uit de aanwinst van geprofileerde steenen, die zonder noemenswaardigen arbeid in het werk konden worden gebracht. Het gevolg hiervan was dat van het beschikbare bedrag van f 6800 ongeveer f 3000 restant bleef voor werkzaamheden, die niet in de begrooting waren opgenomen. Het is dan ook mogen gelukken het lichaam der eerste en der tweede dakétage geheel te completeeren, terwijl slechts gerekend was op het consolideeren van het weinige, dat daarvan restte. Op plaat I is te zien hoe de tempel zich voordoet na de jongste herstelling.

Het zal den lezer opvallen dat de indruk, dien het dak thans maakt, den tempel al heel wat heeft teruggegeven van zijn oorspronkelijke schoonheid en het is opmerkelijk hoe de bekoring van het oude dak betrekkelijk weinig wordt verkleind door het ontbreken van het ornament; men vergelijk daartoe plaat I met plaat III, de restauratie-teekening van het geheel en houde hierbij in het oog dat dit in laag relief gebeiteld ornament in die hooge bouwdeelen weinig de aandacht trekt en dat het hier de architectonische sier is, die met fraaie planverdeeling en contrasten van licht en schaduw de essence van de schoonheid vormt.

Dat inderdaad dat ornament in dit opzicht een betrekkelijk ondergeschikte rol speelt, heeft de geniale bouwmeester van Mendoet op overtuigende wijze in zijn schepping geaccentueerd. Men heeft maar een enkelen blik te werpen op de restauratie-teekening en zich aan de hand van deze een perspectivisch beeld der Tjandi te denken om te ontwaren hoe van het beeldhouwwerk der teerlingen van eerste en tweede dakétage een belangrijk deel door de dagobs aan het oog werd onttrokken.

Aan den anderen kant dient opgemerkt te worden dat het dak in zijn huidigen toestand maar al te zeer den stempel draagt van niet af te zijn. Dit doelt uit den aard der zaak niet zoo zeer op het ontbreken van de derde étage en de topdagob maar meer op hetgeen het nu herstelde gedeelte nog mist, n. l. de kransen van sier-dagobs. Voor restauratie van de 24 en 16 klokken, die respectievelijk vóór de teerlingen der eerste en tweede étage stonden, was in het hier bedoelde werkplan natuurlijk niets uitgetrokken en slechts een tweetal op de Z. W. face der eerste verdieping kon uit het voorhanden materiaal en de beschikbare fondsen worden herplaatst.

De dagob, de Boeddhistische bouwvorm bij uitnemendheid, hier evenals elders op Java toegepast als zuiver bouwkunstige versiering, en in kransen de kroonlijsten tooiende, droeg in hooge mate bij tot de schoonheid van het bouwwerk. Dat

kan blijken uit de restauratie-teekening en ook uit die van Tjandi Kalasan, voorkomende in IJZERMAN's bekende werk. Hoe gelukkig de werking is van dit dakversierings-motief, kunnen zij nog eenigszins navoelen, die de dwergtempeltjes van Tjandi Sèwoe en Tjandi Loemboeng in de Prambanan-vlakte uit eigen aanschouwing kennen.

Het kan dan ook niet ontkend worden dat het dak van Mendoet, zooals het zich nu vertoont, in dit verband een ietwat teleurstellenden indruk maakt op hen, die zich een denkbeeld hebben kunnen vormen van de oorspronkelijke conceptie. Men denkt onwillekeurig aan een geplukten, een van zija pronkveëren beroofden siervogel.

Hier dient nog vermeld te worden dat tempelsteen en van Mendoet zelfs werden aangetroffen in de desa Ngradjeg (op de Top. kaart 1: 25000 staat „Radjeg”), die twee K. M. Noord-Oostelijk der Tjandi ligt, aan weerszijden van den grooten weg. Het snuffelen in die desa leidde tot ontdekking van eenige andere oudheden. In de lijst van VERBEEK staat onder „No. 295 Ngradjög” vermeld: „Een geheel vervallen tjandi (?) en groote tempelsteen en waren hier vroeger volgens HOEPERMANS. Nu is er volgens den Controleur HASSELMAN noch van den tempel noch van die losse steenen iets meer te zien.” Dit laatste is onjuist. In de desa was niet één woning, waarbij niet in ruime mate tempelsteen en waren benut en de bevolking wist nog twee plaatsen aan te wijzen waar overblijfselen van tempels stonden. Op een dier plaatsen werd gegraven en ook werkelijk de onderbouw van een tempel aangetroffen. De beschikbare fondsen lieten niet toe het onderzoek verder uit te strekken. Te goeder tijd zal hieromtrent het noodige afzonderlijk worden medegedeeld. Hier zij volstaan met de vermelding dat het terrein hier evenals bij Mendoet zich in den loop der tien à elf laatste eeuwen ongeveer 2 à 2.5 meter heeft opgehoogd tengevolge van bevoeiing, van af den Merapi-voet naar het dal van Elo en Progo. Het hier beschikbare materiaal aan ruwe en onversierde steenen werd deels benut voor de Mendoet restauratie.

Ten slotte kan nog worden meegedeeld dat het tempel-terrein binnenkort zal worden afgesloten en de bezoeker een bescheiden entrée-geld zal hebben te betalen. Hoofdzaak hierbij is dat alsdan een ieder kan worden gecontroleerd en barbarismen als nog onlangs door toeristen op Boroboedoer werden bedreven, kunnen worden voorkomen. De baten zullen dan bovendien de kosten voor onderhoud ruimschoots dekken. Overeenkomstige voorstellen tot afsluiting van Boroboedoer en enkele andere oudheden in de Prambananvlakte zijn thans in behandeling.

II. Eenige opmerkingen over de Architectonische waarde.

De Mendoet-tempel is tot nu toe het „enfant chéri” geweest onder de Midden-Javaansche monumenten. Niet ten onrechte, want het interieur is en blijft het eenige, dat nog prijkt met pracht en sticht door wijding van klassieke beelden, de uitwendige verluchting van soubassement en tempelwanden munt boven veel uit in fijn gevoelde conceptie en last not least openbaart zich hier de architectuur mede in haar beste kunnen. Na den lof, die den tempel zoo dikwerf van verschillende zijden is toegezwaaid, hebben wij er ons hier van te onthouden de vele voorname kwaliteiten van dit kenner en leek bekorende bouwwerk nog eens de revue te laten passeeren. Doch het kan zijn nut hebben hier in het kort te wijzen op enkele gezonde beginselen van architectuur, die door den bouwmeester in zijn ontwerp zijn gehuldigd.

Voor we hiertoe overgaan een enkel woord over het plan, dat het ondervolgende zal moeten verduidelijken. Wij hebben gemeend hiertoe een nieuwe teekening te moeten geven van het zijaanzicht. Zij is vervaardigd naar de gegevens van het restauratieplan BRANDES — VAN DER HAM, doch met enkele wijzigingen en toevoegingen, die straks bij de bespreking van den oorspronkelijken toestand van het dak behandeld zullen worden. De lijntekening is verlevendigd met schaduwen ten einde de planverdeeling en silhouetwerking van den gevel meer tot haar recht te doen komen. Het

sprekend ornament op de teerlingen van hoofdlichaam en portaal is geëlimineerd. De ballustrade, die op het soubasement rust, is gedeeltelijk onderbroken ten einde te verduidelijken dat het eigenlijke tempellichaam verrijst op een basement, dat op zijn beurt gedragen wordt door den breederen onderbouw, het soubasement.

Dit laatste is meesterlijk van opzet! Over de profileering kunnen we kort zijn; die vertoont het echt klassieke type van Midden-Java, geheel overeenkomende met die van Boro-boedoer's oorspronkelijken, thans bedekten voet en is dus raak van proportie en schaduwwerking. De karakteristiek van den als dragend element fungeerenden onderbouw vinden we naar den eisch uitgedrukt in de zware, rustige horizontale profileeringen, doch anderzijds is de als gevolg daarvan eenigszins gedrongen fries weer een schijn van rijzig- zijn, van slankheid toebedeeld door een wel overwogen schikking der verticale lijnen.

Men zie hoe de plaatsing der antefixen op de kroonlijst innig verband houdt met die der geornamenteerde paneelen van de fries, hoe de laatste door de eerste als het ware verlengd worden. Ook de verdeeling der velden tusschen de ornament-paneelen in meerdere vlakke, verticale lijsten verhoogt de slankheid van den voet. Voorts lette men er op hoe de antefixen de strakheid van zoo'n wichtige ojieflijst breken, hoe de kantigheid van een hoek geaccentueerd wordt door een spuier of een in de uitsprong geplaatste akroterie.

Overeenkomstige welbegrepen beginselen vinden we toegepast in het hoofdlichaam. Gaf de verhoogde voet t. w. het basement, gelegenheid tot het aanbrengen van meerderen sier in den vorm van geornamenteerde paneelen, vooral gold hier de overweging de sokkel van het hoofdlichaam niet grootendeels te doen onderscheppen door de ballustrade van het soubasement.

Men zie het enorm zware hoofdgestel, het domineeren van de horizontale lijnen en schaduwen, en men voelt weer het waarom van de slanke pilasters met kala-makara be-

kroning en daarnaast van de vlakke en met klimmend spiraal-ornament versierde verticale posten in de hoofdgevelvelden.

Buitengewoon fraai is vooral het dakontwerp. In hoofdlijnen verraaft het den pyramidalen vorm, doch deze is naar Dravidischen trant opgebouwd is verscheidene étages, die zich steeds verjongen en eindelijk bekroond worden door een massalen dagob. Ook hier weer overheerscht de horizontale lijn; rustig loopen de profileringen rondom, in het midden slechts onderbroken door de kala-makara omlijsting der nissen. Wij zouden deze laatste valsche nissen kunnen noemen, want ze zijn zeer ondiep en bevatten geene beelden; zij breken en verlevendigen de eentonigheid van de domineerende horizontale lijnen. Afgezien van de charme van het harmonische omlijstings-motief, is de decoratieve werking zeer geslaagd, doordat zij met hunne beschaduwde achterwanden de daarvoor geplaatste, in het volle licht prijkende sierdagobs krachtig omlijnen.

De eenheid, de symmetrie is weer enorm doorgevoerd als bij alle Javaansche monumenten. Het grondplan der drie dakétages, het kwadraat met een nitsprong in het midden, is geheel in overeenstemming met dat van het hoofdlichaam en den onderbouw. Die gelijkvormigheid, dat rythme schuilt ook in profileering en ornamentatie. In de eerste vinden wij alle elementen terug van de klassieke Midden-Javaansche normaal-profileering, met uitzondering van het halfrond. De siermotieven van het hoofdlichaam, n. l. de pilasters met kala-makara bekroning, de recalcitrante spiraal-arabesken en de guirlandelijst met klapwiekende vogels zijn ook die van de teerlingen der dakétages.

Er is reeds meermalen op gewezen dat ook de Hindoe-monumenten op Java in sterke mate het karakter van Oostersche kunst dragen, doordat zij in de gevels een exuberanten rijkdom aan ornament ten toon spreiden; misschien vroeger ook van kleur, want we weten dat de gevels, inclusief het beeldhouwwerk bijna zonder uitzondering bedekt zijn geweest met een stucco-laag en we zijn geneigd te

onderstellen dat deze stuc-bedekking ten doel had een geschikten kleurgrond in het leven te roepen. Betreffende den hoofdtempel van Tjandi Prambanan staan wij ten deze op zekeren bodem; daar toch zijn nog sporen aan te wijzen van kleuring der pleisterlaag van het interieur in warm donker rood.

Het behoeft hier ook niet met bewijzen te worden gestaafd dat de kunstenaars zich verbazend hooge eischen stelden en schier geen tempel voltooid achtten wanneer niet alle bouwdeelen, die zich tot ornamentatie leenden, waren versierd. Het komt ons voor dat zij in vele gevallen te ver gingen en de voorbeelden zijn niet zeldzaam dat men het betreurt dat de beeldhouwer zich niet meer matigde.

In dit verband stijgt onze waardeering voor die kleine, onaanzienlijke Diëng-tempeltjes met hun sober ornament; daarin domineert inderdaad de schoonheid—en welk eene!—der architectuur en wordt deze niet overschaduw door de pracht der versiering.

Toetst men in dit opzicht den Mendoet-tempel, dan is men, afgaande op de restauratie-teekening, geneigd ook hier te denken aan overdaad van sier. Men vergete niet dat de teerlingen van hoofdlichaam en portaal nog verrijkt zijn met sprekend ornament, dat niet op het beeld is aangegeven. Toch lijdt in werkelijkheid Mendoet niet aan dit euvel omdat het decoratieve ornament over het algemeen een gering reliëf heeft. Op een afstand gezien trekt dit veel minder de aandacht dan het hogere beeldwerk op de hoofdmuren. Dit is goed gevoeld omdat deze laatste sculpturen van hogere orde zijn, omdat zij met de hoofdbeelden in de cella de conceptie van dezen tempel der vroomheid beheerschen.

Het vastleggen van den Midden-Javaanschen bouwstijl en in casu die van Mendoet aan de orden van het stamland, die door FERGUSSON met zooveel scherpzinnigheid werden geclasificeerd in diens standaardwerk „History of Indian and Eastern Architecture” is een moeilijke taak wanneer men

verre blijft van de lichtende bronnen van rijke bibliotheken. De taalgeleerden hebben er bovendien reeds op gewezen dat de kwestie van herkomst een zeer ingewikkelde is.

De Midden-Javaansche bouworde is voorts in vele opzichten een stijl apart, in eigene individueele banen geleid door eliminatie van zuilen en door de toepassing van eene eigenaardige gewelfconstructie; een stijl, die voortbouwende op oude tradities, zich nieuwe vormen schiep, welke vooral op het gebied der ornamentiek voorheen ongekennde en blijde verrassingen brengt.

Denken we wat dit laatste betreft slechts aan de verschijning van het kalamakara-ornament. Dit opent, na een eerbiedwaardige levensperiode van ongeveer tien eeuwen, op Java een nieuw leven, openbaart zich, hetzij in zijn geheel, hetzij in de afzonderlijke samenstellende elementen, in voorheen ongeziene vormen met zoodanige frischheid en frequentie, dat het van lieverlede de geheele sierkunst van Midden-Java gaat beheerschen.

Wij kunnen vooralsnog niet veel meer doen dan de karakteristiek van de Indische bouwstijlen toetsen aan die der Midden-Javaansche monumenten. Wanneer we dan van de Dravidische noemen:

het vierkante grondplan, de volmaakt symmetrische bouw, het pyramidale, doch zich in étages verheffende dak, de uitgebouwde „mantapam” (voorportaal), en de ojief-kroonlijst, dan aarzelen we niet de Tjandi Mendoet, evenals bijna alle Midden-Javaansche bouwwerken de meeste verwantschap toe te kennen met genoemde orde, wier indrukwekkend domein zich uitstrekt over geheel Zuid Indië van af de Kistna rivier.

Doch de afdoener werd nog niet genoemd en dat is *het machtig overheerschen der horizontale profileeringen*, het kardinale kenmerk van den Dravidischen stijl, in tegenstelling met *het op den voorgrond treden van de verticale lijnen* in de gelijktijdige Noordelijke bouwvormen (de Chalukyan en de Indo-Arische).

Ook in de ornamentiek wijzen enkele zaken in dezelfde

richting. We noemen b. v. de voorliefde, waarmede slanke pilaster-motieven worden toegepast voor versiering der buitenwanden, een inhacrente deugd van den Dravidischen stijl, een deugd, die niet gemist kon worden, juist omdat de horizontale profileeringen er zoo de overhand hebben.

Aan den anderen kant zijn de verschillen tusschen den Midden-Javaanschen en den Dravidischen stijl zoo enorm groot, dat eene bepaalde determineering volgens de Indische bouworden naar onze meening geen reden van bestaan heeft.

Opmerkelijk is het dat de poorten, die in de Indische monumenten toegang geven tot de omringende pleinen en hoven, de z. g. „gopurams”, op Midden-Java ontbreken. De ontgraving van het Mendoet terrein bracht aan het licht dat in den baksteenmuur, die het tempelplein afsloot, een toegang is geweest; duidelijke overblijfselen van een poort werden evenwel niet aangetroffen. Vermoedelijk zijn ze bij enkele andere bouwwerken wel aanwezig geweest, doch zeer zeker hebben zij niet het monumentale aanzien gehad als in de Dravidische kunst.

III. De oorspronkelijke toestand van het dak en van de portaalbekroning.

In het voorafgaande is telkens verwezen naar plaat III, de nieuwe restauratie-teekening, die in enkele opzichten afwijkt van het ontwerp BRANDES — VAN DER HAM. Dit vereischt eenige toelichting.

Ons voorloopig bepalende tot het dak zelve, dient opgemerkt te worden, dat laatstgenoemd restauratie-ontwerp *op absoluut zekere gegevens berustte voor zooverre betreft de eerste en tweede dakétage*. De kroonlijsten dezer étages waren wel is waar verdwenen, doch hunne hoogte kon op het bouwwerk zelve nog worden aangewezen en toen tijdens de jongste restauratie de in omliggende desa's aanwezige oude tempelsteenen werden opgehaald, bewezen tal van fragmenten de juistheid der reconstructie. Ook de plaatsing der beide eerste

kransen van sierdagobs sluit allen twijfel buiten, omdat de inlatingen daarvoor nog hier en daar aanwezig waren.

Dan volgt de derde étage en de topdagob. Van deze laatste waren reeds vroeger ettelijke stukken voorhanden t. w. van het lotuskussen, van den geornamenteerden rand en van de pijnakel; deze fragmenten, die sedert nog met enkele werden aangevuld, waren alleszins voldoende om de oorspronkelijke gedaante van de dagob te reconstrueeren.

Het eenige wat niet aan de hand van documenten kan worden vastgelegd, was de geheel verdwenen derde dakétage en Dr. Brandes, de geestelijke vader van het restauratie-ontwerp, heeft gemeend hiervoor een achtkantig grondplan te moeten aannemen. Hij heeft dit niet uitvoerig gemotiveerd en zich bepaald tot het wijzen op „de overeenstemming met andere oudheden”. Hoewel niet met name genoemd, is het duidelijk, dat het dak van Tjandi Kalasan hier het richtsnoer is geweest; hier is inderdaad de hoogste dakétage een achtkant, de overgangsvorm tusschen het onderliggende kwadraat met uitsprongen en de hooger gelegen cirkelvormige dagob.

Onder de kleinere bouwwerken vindt men een overeenkomstige ordonnantie bij een gedeelte der dwergtempeltjes van het Tjandi Sèwoe complex, terwijl bij de daken van Tjandi Loemboeng het achtkant reeds aanvangt bij de eerste étage.

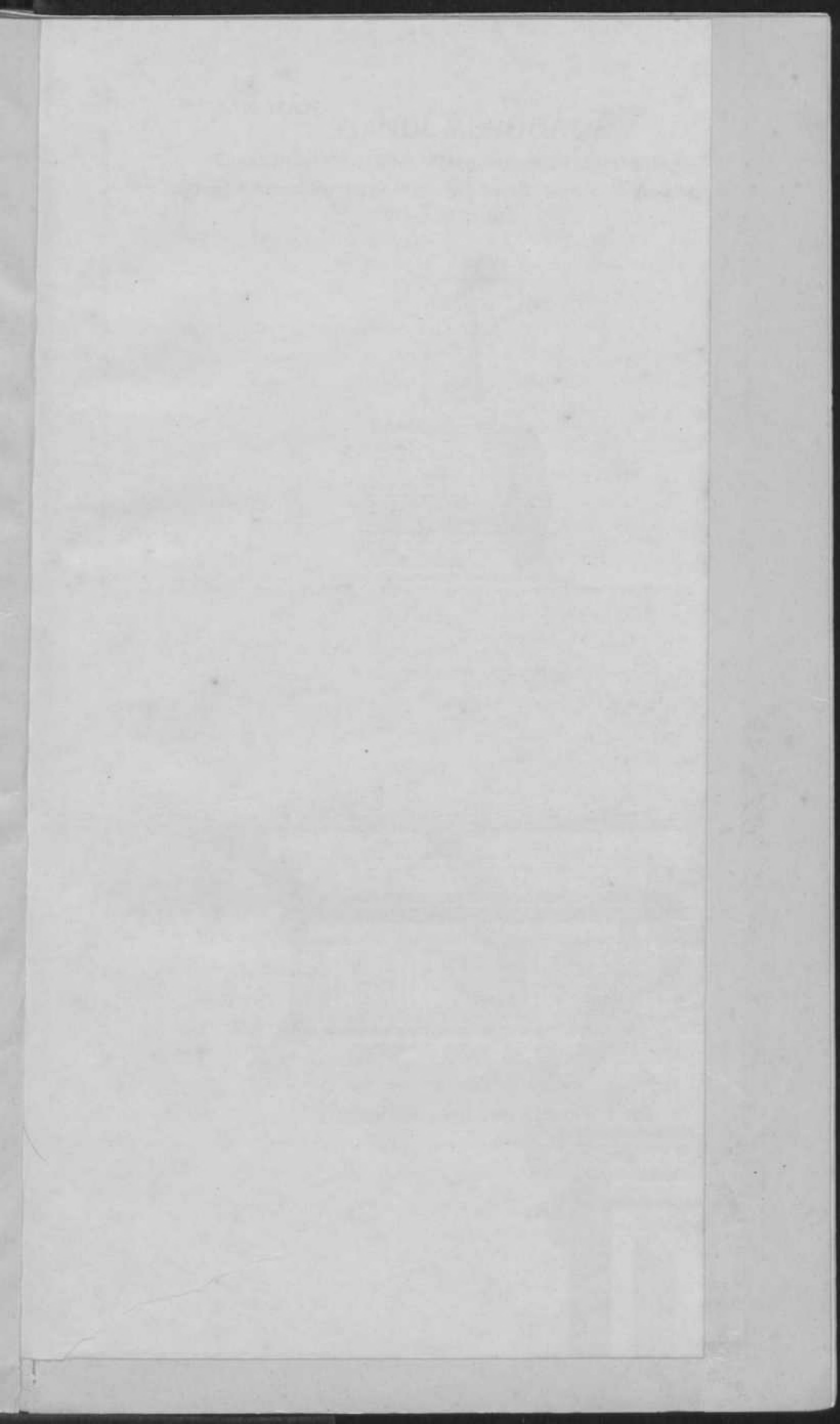
Het is alleszins begrijpelijk dat men allereerst aan dat achtkant denkt, dat toch de logische schakel blijft tusschen kwadraat en cirkel. Toch zijn wij overtuigd dat hier een dwaling is ingeslopen en dat het grondplan der derde étage van Mendoet eene herhaling is geweest van dat der beide onderliggende verdiepingen, n. l. het vierkant met een uitsprong op elk der facen.

We meenen ons allereerst te moeten spiegelen aan de zoo nabijgelegen Tjandi Pawon, die in grondplan en profileering in veel opzichten een verkleinde copie kan genoemd worden van Mendoet (vergelijk plaat 59 Oudheidkundige Rapporten 1903). Bij Pawon heeft de bovenste étage inderdaad hetzelfde grondplan als de onderste.

Doch ook alle Noordelijker gelegen gebouwen van den Midden-Javaanschen gordel vertoonen den zelfden opzet. Vergelijk Tjandi Séla Griya, Pring Apus, en op het Diëng-Plateau Tjandi Ardjoena, Poentadéwa en Darawati. Men zou de laatste voorbeelden kunnen wraken, omdat ze alle Çiwaitisch zijn, dus geen dagob-bekroning hebben gehad en bijgevolg ook den achtkantigen overgangsvorm niet van noode hadden; doch eene bekroning, in wat vorm dan ook, hetzij in dien van de „këbën” of de „waloe” a. a. hebben zij alle gehad, en dat deze ook cirkelvormig kan zijn blijkt uit de gecanneleerde bolvormige sierstukken op de hoeken van Tjandi Bima's dak en de talloze overeenkomstige, geribde versierselen van den eveneens Çiwaitischen Tjandi Prambanan.

Men heeft zich in deze evenwel niet uitsluitend te beroepen op vergelijking met andere oudheden. Er zijn aanwijzingen van meer nuchteren, doch ook meer zekeren aard, n. l. de authentieke fragmenten. Gesteld dat de bovenste étage een achtkant ware geweest, dan zouden in verband met het aantal steenlagen voor de hoeken ongeveer 90 steenen gebezigd moeten zijn met een stompen hoek van 135° . Het is niet aan te nemen dat dan geen enkel fragment van deze markante hoekstukken zou zijn aangetroffen, noch vroeger, noch bij de afgraving van het omvangrijke tempelterrein, noch bij de laatste opsporing van tempelsteenen uit de naburige desa's. Men denke b. v. aan de groote dagob; deze had heel wat minder volume dan de derde étage en toch zijn van het dubbele lotuskussen niet minder dan 20 fragmenten aanwezig, die nu nog op het tempelterrein liggen.

Geen spoor evenwel van een hoekstuk, dat wijst op een achtkant, wel daarentegen tal van fragmenten, die op het kwadraat met een uitsprong duiden; doch bij de groote eenvormigheid der verschillende étages kon natuurlijk bezwaarlijk een bepaald hoekstuk worden toegeschreven aan de bovenste verdieping, te meer omdat de afmetingen der overeenkomstige profielen zich vrijwel gelijk blijven.

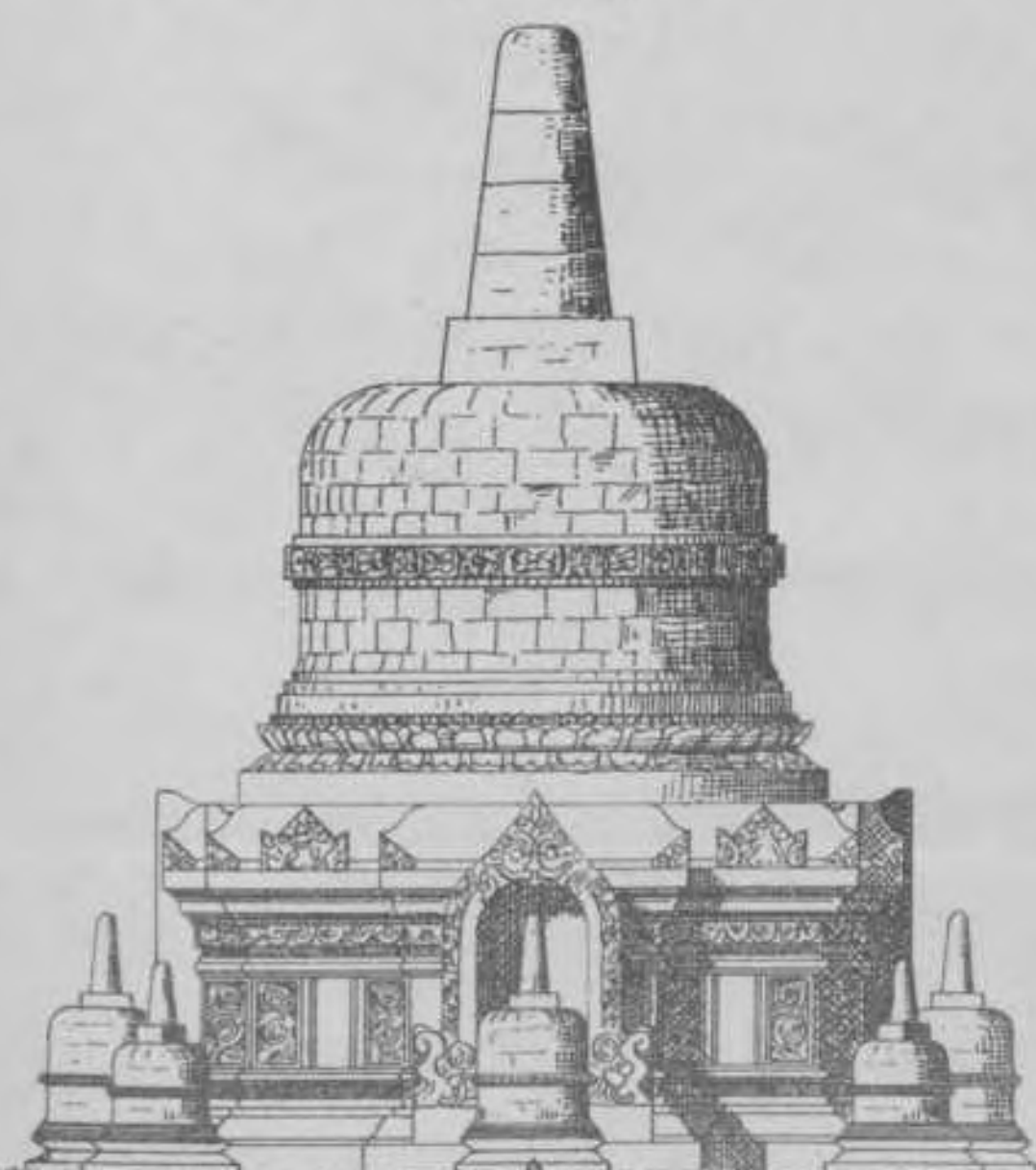
TJANDI MENDOET

ZIJAANZICHT VOLGENS GEWIJZIGD RESTAURATIE-PLAN.

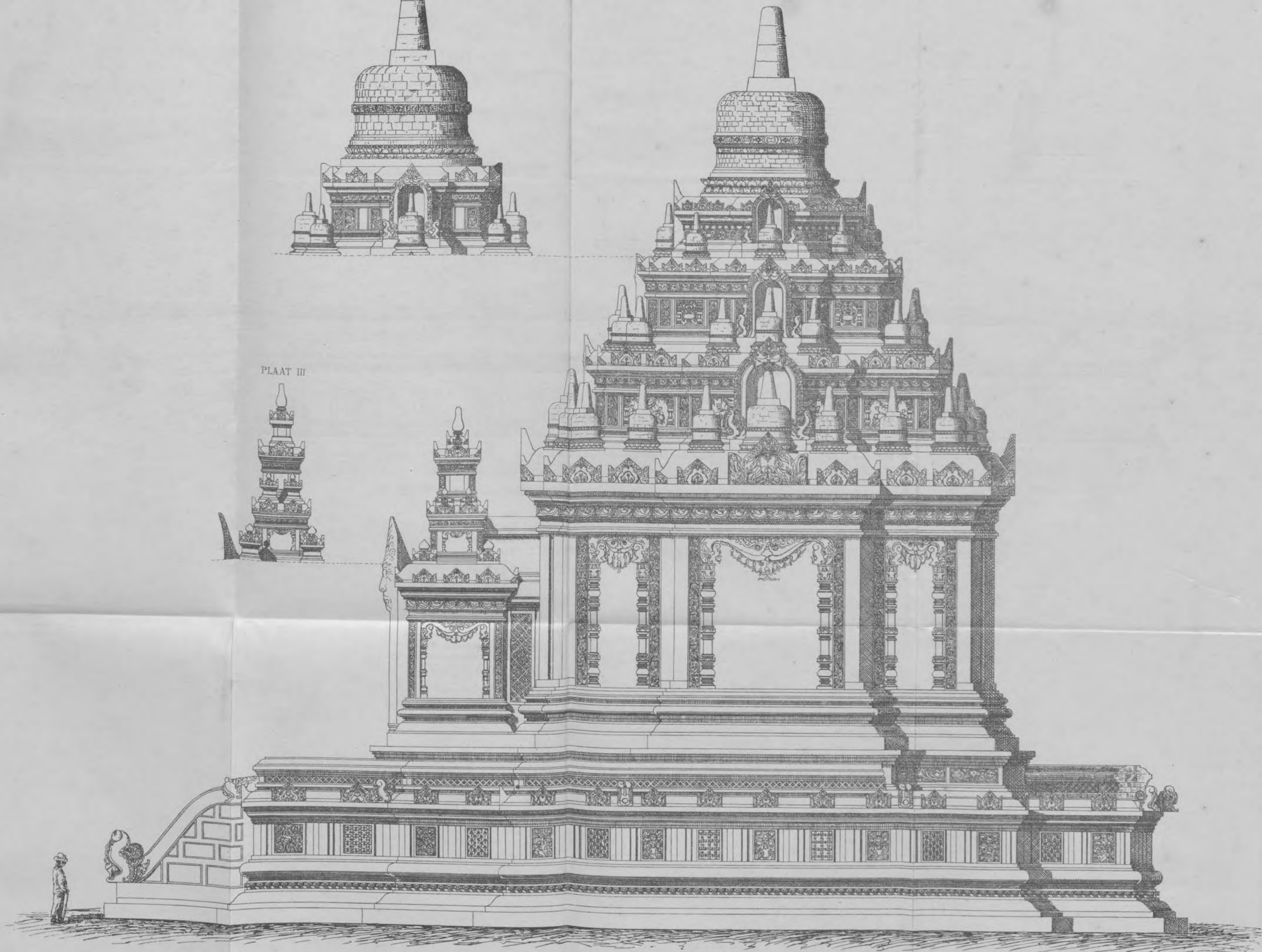
(Het sprekend ornament op de teerlingen van hoofdlichaam en portaal is weggelaten).

Schaal 1:100.

PLAAT III.

PLAAT III.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 M.

Ons eenmaal losgemaakt hebbende van het achtkant, blijft natuurlijk niet anders over dan het kwadraat met een uitsprong. De profileering moet dan weer een herhaling geven van die der onderliggende étages; alleen dient de teerling wat minder hoog genomen te worden in verband met de klimming van het geheel.

Wij komen zoodoende tot eene restauratie, als aangegeven op plaat III. Plaat II, vervaardigd naar het plan BRANDES — VAN DER HAM, kan hierbij tot vergelijking dienen. In plaat IV is een grondplan van het geheele dak gegeven, waarin het oude en het nieuwe plan zijn vereenigd in één teekening.

Het zal de aandacht trekken dat de derde étage in het nieuwe project rijziger is gedacht dan in het oude. Naar onze meening was het oude achtkant te gedrukt en hebben de ontwerpers zich geen voldoende rekenschap gegeven van het feit, dat het perspectivische beeld heel wat anders te zien geeft dan de aanzichtteekening, eene zuivere verticale projectie. In verband hiermede moesten ook de sierdagobs grooter genomen worden dan voorheen; men vergete niet dat die stukken zich bevinden op twintig Meter hoogte boven het maaiveld en dat dan de verteekening, i. c. de schijnbare verkleining, zeer belangrijk wordt.

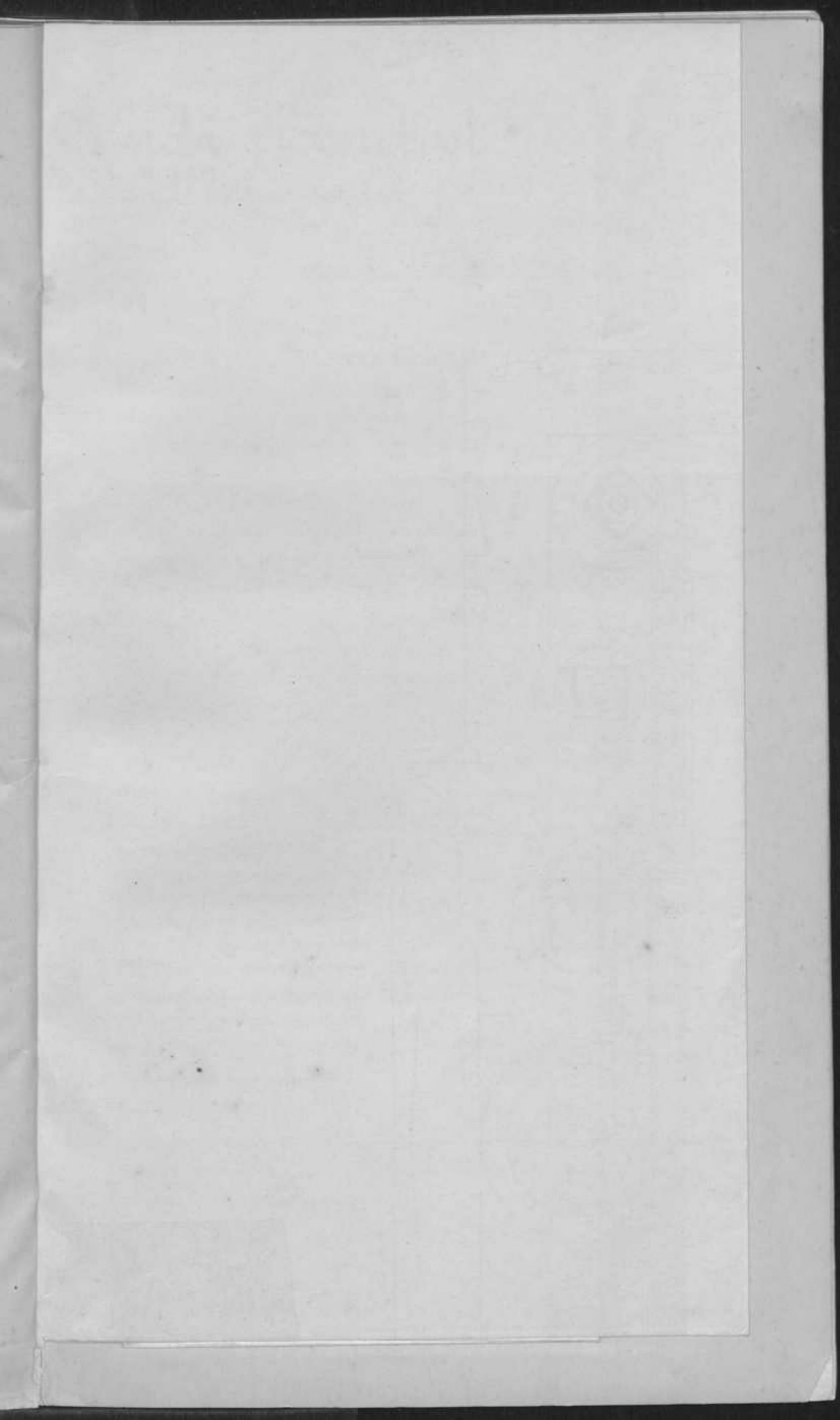
Tegen de voorgestelde reconstructie van het portaal kan slechts één bedenking worden geopperd. De ontwerpers hebben gemeend op de kroonlijsten de voetstukjes met „këbën”-versieringen te moeten plaatsen, welke aangetroffen werden op het tempelterrein. De oriëntteering dier stukken lijkt ons volkomen juist, doch wij moeten bezwaar maken tegen de wijze, waarop zij in het geheel zijn ingeschetst. Bedoelde versieringen zijn toch *zuivere bekroningen*; zij bestaan uit een omlopend ojieflijstje met miniatuur antefixen. Deze kunnen niet zonder overgangslichaam direct op een andere ojieflijst gerust hebben en men zal een dergelijke plaatsing van overeenkomstige stukken, die op schier elken tempel kunnen worden aangewezen, te vergeefs zoeken. Zij hebben

o. i. de bekroning gevormd van op zich zelf staande, kleine tempelvormige versieringen, in geheel den zelfden trant als te vinden is bij Tjandi Séla Griya, Pring Apoes, Ardjoena, Poentadéwa, Gatotkatja. Darawati en vele anderen. Op plaat III is dit verduidelijkt, terwijl plaat II weer getrouw het ontwerp BRANDES — VAN DER HAM weergeeft.

Na deze rectificaties past ons een woord van hulde aan de ontwerpers van het oude restauratieplan. Indien zij hadden beschikt over de meerdere gegevens, verkregen door opsporing der oude tempelsteen, zij hadden, wij zijn er van overtuigd, onze inzichten omtrent den opzet der derde étage gedeeld. De durf ook een poging te wagen tot reconstructie van het portaal met zoo weinig documenten, en het harmonische geheel, dat daaruit resulteerde, verdienen een ieders oprechte waardeering.

Wij zeiden reeds dat Tjandi Mendoet tot nu toe het „enfant chéri” is geweest onder de Midden-Javaansche prachtbouwen en de klimmende belangstelling der laatste twaalf jaren heeft zich voor dit bouwwerk niet uitsluitend bepaald tot lofzangen, doch zich evenzeer genit in stoffelijke waardeering van de zijde der Regeering. Bij Gouvernements Besluiten van 16 Juli 1896 No. 26, 30 Juni 1898 No. 1, 27 Juli 1899 No. 21, 14 Juli 1902 No. 28, 29 November 1906 No. 10 en 1 Mei 1908 No. 18 werden achtereenvolgens toegestaan f 8600, f 7335, f 25142, f 4274 (ontgraving), f 350 (afbreken steigerwerk), en f 6800. Afgezien van andere bijkomende kosten voor personeel enz. is er dus reeds meer dan f 52000 aan dezen eerwaardigen grijzen bouwval ten koste gelegd. Voorwaar, de geoloog heeft niet ten onrechte aan het trachiet-gesteente een groote absorptie coëfficiënt toegekend!

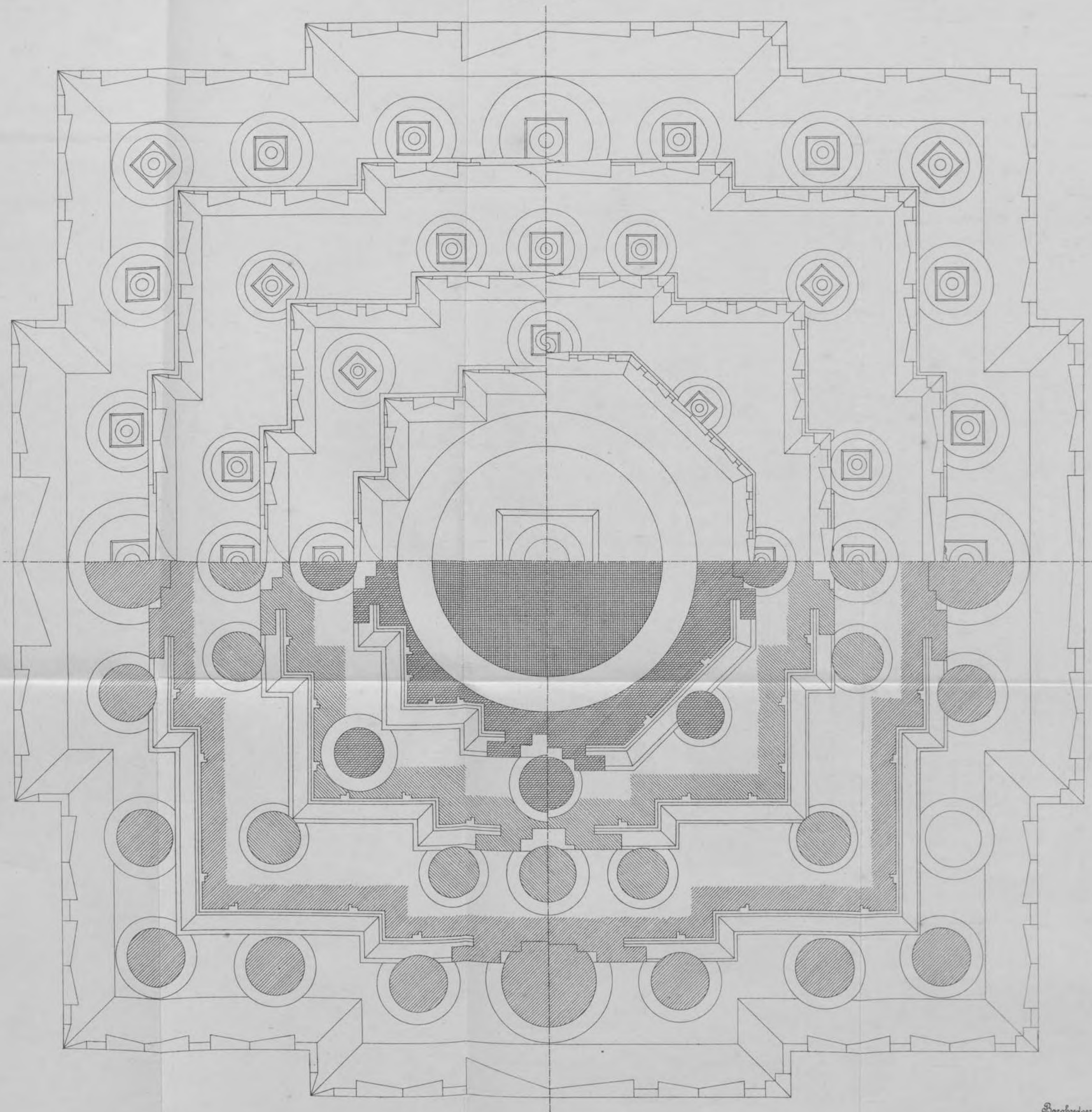
De Regeering heeft ten deze het hare gedaan. Men heeft het eenmaal ingenomen standpunt ten opzichte van de zorg voor Java's oudheden te eerbiedigen en kan instemmen met de overwegingen, die geleid hebben tot weigering van het

Tjandi Mendoet

Reconstructie van het dak
Schaal 1:50.

PLAAT IV.

Toelichting.

Het plan ter rechter zijde van de hoofdas geeft weer het restauratie-ontwerp **Brandes-van der Ham**, dat ter linker zijde geeft weer het gewijzigde restauratie-ontwerp; voor zooveel betreft de eerste en tweede dak etage verduidelijkt het tevens hoe het is uitgevoerd.

De doormete plakken zijn gedacht ter hoogte van de teelingen der etages en van de hoofdtegel.

Borobudur Augustus 1909
De Kapitein des Genie

V. raue

laatstelijk aangevraagde crediet van *f* 28500 voor verdere algeheele restauratie.

Intusschen zijn er verblijdende feiten. De besparing tijdens de laatste herstelling verkregen, heeft geleid tot de mogelijkheid de beide eerste dakétages te completeeren en de ervaring heeft geleerd dat de eenheidscijfers der laatste voorstellen voor belangrijke vermindering vatbaar zijn. Een begrooting voor hetgeen nu nog te doen valt om den tempel geheel in den ouden luisterrijken staat terug te brengen, ligt in concept gereed en sluit met een totaal van nog geen *f* 9000. Met inbegrip van het laatstelijk verwerkte bedrag van *f* 6800 zou dan voor *f* 15800 bereikt zijn wat voorheen geraamd werd op *f* 28500.

Met deze cijfers voor oogen heeft Mendoet, die nu eenmaal „favoriet” is en wel altijd blijven zal, nog een goede kans!

Het zij zoo!

En mocht de Regeering geen termen vinden het door haar ingenomen standpunt voor dit maal te verlaten, dan blijft nog een uitweg over; het particuliere initiatief. Hadden wij Nederlanders maar naar Franschen trant een lichaam als de „Société d'Angkor”, dat uit bijdragen van leden de Regeeringszorg voor de oudheden in Cambodja aanvult en steunt!

Boroboedoer, Augustus 1909.

FRONTGEVEL VAN TJANDI MENDOET VÓÓR DE RESTAURATIE.
(Foto-Johannes).

S-
DS
K7
19